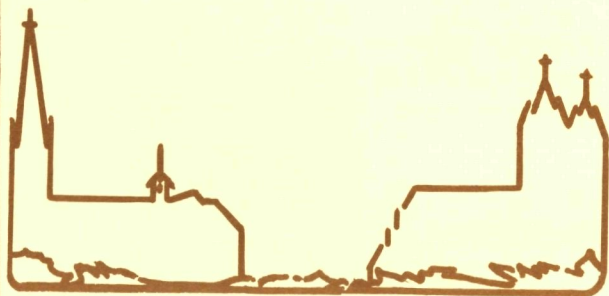

AA - KRONIEK

Uitgave van de Heemkundekring Budel en Cranendonck

BUDEL EN CRANENDONCK

10e Jaargang (1991) Nr. 4

AA-KRONIEK

10e Jaargang Nr.4

december 1991

ISSN-NR.: 0920-2757

De Aa-kroniek verschijnt vier maal per jaar en is een uitgave van de Heemkundekring "Budel en Cranendonck".

Deze vereniging, in 1957 opgericht, houdt zich bezig met heden en verleden, flora, fauna, taal, landschap, bodem, cultuur etc. van Budel, Budel-Dorplein, Budel-Schoot, Gastel, Maarheeze en Soerendonk (N.Br.).

De Aa-kroniek staat onder redactie van:

J. Biemans	Akkerstraat	2	6026 EE Maarheeze
M.v.Dooren	De Smeelen	19	6021 VA Budel
J. Jakobi	Dorpsstraat	15	6021 HA Budel
H. Jaspers	Past. Lemmensstraat	7	6023 AG Budel-Schoot

Deze Aa-kroniek is voor iedere belangstellende verkrijgbaar: een los nummer kost f. 3,-, de kosten per jaargang zijn f. 7,50 voor kringleden, f. 10,00 voor niet-kringleden en f. 20,- voor postabonnees.

Bankrekening Rabobank Budel 10.95.67.188 (gironummer van de bank 1080904);

Inhoud		Blz.
Het weten waard (II)	- H. Jaspers	183
De ontwikkeling van de landbouw en veehouderij in Maarheeze 1850-1880 (I)	- J. Vorst-v.d .Donk	189
Een foto van de jonge werkman, afdeling Budel	- H. Jaspers	197
Ons mooie dialect (V)	- C. Brandts	201
Jeugdherinneringen uit Soerendonk (I)	- H. Jaspers	207
Medisch hoofd- en handwerk in de 18 en 19e eeuwne	- H. Boks	217
Herinneringen aan Dr. Antoon Mathijssen	- H. Jaspers	228
"Soerendonck wolde op haer selve zijn": pogingen tot oprichting van een afzonderlijke parochie Soerendonk, 1692-1819 (II)	- J. Biemans	238
De "IJzeren Rijn" en het station te Budel-Schoot (I)	- H. Jaspers	244

HET WETEN WAARD (III)

A. Abonnement Aa-kroniek 1992

De donkere dagen rond Kerstmis zijn weer aangebroken en zijn een "uitgelezen" gelegenheid om dit laatste nummer van de Aa-kroniek ter hand te nemen en weg te dromen in het verleden. Tien jaar-gangen Aa-kroniek zitten er op!

Dit betekent tevens dat het weer tijd wordt voor U om het abonnements-geld voor 1992 te betalen. Nog steeds, en dat is uniek te noemen, blijft dit voor het 11de jaar ongewijzigd.

Degenen die geen lid zijn van de heemkundekring worden vriendelijk verzocht f 10,00 over te maken op het rekeningnummer van de Aa-kroniek, nummer 109567188 van de Rabobank in Budel, giro 1080904 met vermelding van naam en adres. U bespaart ons daar-mee een hele hoop werk, dat we beter aan de Aa-kroniek kunnen besteden.

De postabonnees moeten voor 1992 f 20,00 gaan betalen. Dit vanwege de hogere posttarieven en dikkere Aa-kronieken.

Verder wenst de redactie U als abonnee fijne feestdagen toe, een gezond 1992 en veel leesgenot met de Aa-kroniek.

B. Industrierrein Soerendonck

Met bovenstaand industrierrein bedoel ik niet het terrein aan de Vlassloot in ons Soerendonck. Wat dan wel?

Deze zomer fietste ik in Limburg de "Leudal Route". In het dorp Neer, viel mijn oog op de naam Soerendonck. Het was een witte richtingaanwijzer aan de Napoleonsweg aldaar, met daarop in zwart een fabriek, het symbool voor een industrie of industrie-terrein, met daaronder de naam Soerendonck. Uiteraard was mijn nieuwsgierigheid gewekt. Ik had altijd gedacht dat de naam Soeren-donk in Nederland uniek was.

Navraag in Neer bracht het volgende aan het licht: Soerendonck was vroeger de naam voor een hoeve, die op de kadasterkaarten werd genoemd. Op deze hoeve woonde een zekere Vaesen. De hoeve is reeds lang verdwenen. Het aangelegde industrieterrein en de weg waar het aan ligt, heeft deze naam gekregen.

Voor de verklaring van deze naam Soerendonck komen mijns inziens twee hypothesen in aanmerking. De eerste is dezelfde betekenis als ons Soerendonk.

Ons Soerendonk (vroeger ook wel geschreven als Zorendonk of Zurendonk) betekent een donk (hogere ligging) aan de Soer (nu Bulder Aa) waterloop door zure grond.

Ook nabij de straat Soerendonck, in Neer loopt een beekje, dat vroeger waarschijnlijk Soer geheten heeft. Het toponiem (veldnaam) is overgegaan op de boerderij, die "Hoeve Soerendonck" werd genoemd.

De tweede hypothese is dat één van de vroegere bewoners uit ons Soerendonk afkomstig was, die Van Soerendonck werd genaamd. Later moet zijn naam dan overgegaan zijn op de hoeve.

Mocht U te zijner tijd eens in Neer komen let dan op de naam Soerendonck. En mocht U in deze buurt aangehouden worden door een vrachtwagenchauffeur die U de weg naar het industrieterrein Soerendonck vraagt, dan weet U nu dat U hem niet naar het industrieterrein bij houthandel Ras in "ons" Soerendonck moet sturen.

C. Henk van Rossum en de boerderij van De Koning in Heeze

In een van de vorige Aa-kronieken (1) schreef ik iets over de in de oorlog vermiste Henk van Rossum. Hierin schreef ik o.a. dat de Duitsers op 14 mei 1944 boerderij "Het Huisven" van familie De Koning te Heeze overvielen, waarbij 15 personen werden gearresteerd. De verzetsgroep die hier huisde, bleek door Henk van Rossum, die ook in het verzet zat, van wapens te zijn voorzien.

Bij het lezen van het laatste nummer van de Heemkronijk (2), een uitgave van de heemkundekring "Heeze-Leende-Zesgehuchten", las ik iets over deze boerderij in de oorlog, wat ik, ook al is het in Heeze, U niet wil onthouden.

Op bevel van de SS moest dokter Theeuwen op 14 mei 1944 direkt naar de boerderij van de familie De Koning komen. Het gezin De Koning bestond naast vader en moeder uit zeven broers en drie dochters. Ze woonden ver buiten het dorp op Kreyl. Onder vaders leiding had het gezin de gehele oorlog door vele vluchtelingen, onderduikers, joden, parachutisten en neergeschoten piloten onderdak verleend, verder op weg

geholpen naar de vluchtroute naar het zuiden, en overvallen gepleegd op distributiekantoren voor de broodnodige bonkaarten. Voor die overvallen had men ook wapens nodig. Deze zouden door een vliegtuigje gedropt worden op een weilandje in de buurt op 13 mei. Maar er gebeurde niets, daar de hele zaak was verraden door een gedeserteerde SS'er. Toen de verzetsmannen teleurgesteld naar huis gingen, wisten ze niet dat ze door de Duitsers waren omsingeld. Ze werden gearresteerd en de volgende morgen ramden de Duitsers de boerderij binnen.

Toen zoon Huib probeerde te vluchten, schoten de Duitsers hem drie kogels in zijn benen. Dit zal ook wel de reden geweest zijn waarom dokter Theeuwen werd geroepen. Behalve eerste hulp verlenen, kon de dokter niet meer doen dan praten en kreeg hij het bij de Duitsers voor elkaar dat vader De Koning, de aanwezige jongste zoon en de dochters niet werden gevangen genomen. Helaas kon dokter Theeuwen niet voorkomen dat de vier zonen: Huib, Arie, Willem, Gerrit en de andere verzetsstrijders, 15 in totaal, werden

Heemkronijk

driemaandelijks uitgave van de
Heemkundige Kring
„De Heerlijkheid Heeze-Leende-
Zesgehuchten”

overgebracht naar een "Polizeigefängnis" in Haaren. Bij de verhoren van deze personen bleek dus zoals eerder vermeld dat Henk van Rossum de verzetsgroep wapens had geleverd. Wat er met Henk gebeurde hebt U kunnen lezen in de Aa-kroniek (1).

D. Ook in Sint-Huilbrechts-Lille trouwden "onze mensen"

In Het Liller Heem (3), een uitgave van de heemkundige kring Sint-Huilbrechts-Lille, las ik een artikel van Guido Vrolix over het huwelijk in de statistiek van de Liller bevolking.

De gegevens zijn uit de periode van plusminus 1750-1920 en komen uit de parochieregisters, uit de registers van de Burgerlijke Stand en uit de Bevolkingsregisters. Al deze gegevens zijn in de computer van de heemkundige kring van Lille opgeslagen (stamboomonderzoekers kunnen hier terecht voor hun familie).

In het artikel staat ook een tabel vermeld met daarin de plaats waarvan de huwelijkspartners afkomstig waren, die in Lille in het huwelijksbootje stapten. Het betrof een aantal van 822 huwelijken. Uit Budel waren dat 21 mannen en 16 vrouwen. Voor Soerendonk waren dat 4 mannen en 2 vrouwen en voor Maarheeze tenslotte 2 mannen en 1 vrouw. Het totaal aantal Nederlanders dat in Lille kwam trouwen bedroeg 73 mannen en 51 vrouwen. Degenen die in deze namen interesse hebben, kunnen zich met mij in verbinding stellen. De complete lijst is mij door Guido Vrolix toegezonden.

Vele huwelijkspartners in Lille kwamen dus uit onze contreien, hetgeen er op

wijst dat Lille goede kontakten had met onze grensgemeenten. Zelfs in vroeger jaren, waarvan men zegt dat het hele leven zich voornamelijk afspeelde in de schaduw van de kerktoren, kende de liefde geen grenzen, besluit Guido Vrolix zijn artikel.

Bronnen:

1. H. Jaspers, Correcties, aanvullingen etc. Wereldoorlog Twee in: Aa-kroniek, 9e jrg. (1990), nr. 4, blz. 230-233.
2. G. Veldhuizen, Dokter Piet Theeuwen uit Heeze, 1902-1968. Dorpsarts tegen wil en dank in: Heemkronijk 30e jrg. (1991), nr. 3/4, blz. 91-104.
3. G. Vrolix, De Liller bevolking, het huwelijk in de statistiek in: Het Liller Heem, 9e jrg. (1991), nr. 4, blz. 163-169.

H. Jaspers

DE ONTWIKKELING VAN DE LANDBOUW EN VEEHOUDERIJ IN MAARHEEZE

1850 - 1880 (I)

Al werkende in de tuin was ik regelmatig de wanhoop nabij door de steeds terugkerende droge zandgrond. Ik vroeg me dan ook af hoe in 's hemelsnaam de landbouwers "vroeger" het voor elkaar gekregen hadden om op deze zanderige grond een bestaan op te bouwen. Deze gedachte werd het idee achter mijn eerste graads scriptie geschiedenis, waarvan ik hier een samenvatting weergeef. (1)

Maarheeze rond 1830

De gemeente Maarheeze, gelegen in zuid-oost Brabant, bestond in deze tijd uit de hoofdplaats Maarheeze en de gehuchten Hugten en Het Laar. In de hoofdplaats stonden ongeveer 76 landbouwershuizen, waarbij door enkele inwoners een herberg of een winkel werd gedreven. In de hele gemeente Maarheeze stonden 126 huizen. De gehuchten Hugten en Het Laar waren van weinig betekenis en bestonden alleen uit enige landbouwerswoningen. (2)

De woningen van de gemeente Maarheeze waren voor het vaststellen van de belastingen in acht klassen ingedeeld. De huizen werden gewaardeerd naar de grootte, de gerieflijkheid, de stand, de staat van onderhoud en de ligging. De eerste drie klassen waren de voornaamste. De achtste klasse bestond uit van leem en rijswerk (3) vervaardigde hutten, meestal voorzien van een deur en een venster. Bij de woningen lagen de moestuinen, welke meestal omgeven waren door een heg. In de kom van het dorp stonden de aanzienlijkste boerderijen, waar de beste weidegronden, omgeven door een elzenhaag, dichtbij lagen.

Het riviertje de Aa liep slechts langs enkele percelen, de overige percelen kregen alleen regenwater. De landbouwgronden in deze gemeente waren van verschillende kwaliteit, die voor de belastinggegevens onderscheiden werden in vijf klassen. Hetzelfde gold voor de weidegrond. De eerste klasse was de beste grond, wat niet wilde zeggen, dat deze klasse geen voortdurende bemesting nodig had.

In zijn 'Aardrijkskundig woordenboek' schreef A.J. van der Aa over Maarheeze: 'De grond is lichte zand, hei en zure broeklanden'. (4) Ook uit de 'Tabel van klassificatie der grond-eigendommen uit 1831 blijkt dat de bodemgesteldheid voor de boer veel te wensen overliet. Bij 'graad van vruchtbaarheid van de grond' vermeldde men het volgende:

'De grond is van eene schrale hoedanigheid en vordert eene zware bemesting. Zeer uitgestrekt zijn de heidegronden in deze gemeente, welke echter over het algemeen niet wel wegens hoedanigheid en ligging ter ontginning geschikt zijn'.

De landbouw is de enige tak van nijverheid. Er werd geen andere handel gedreven dan de verkoop van de produkten van het land, daarnaast ook nog eieren en boter. Maarheeze was een dorp van landbouwers, waar de landman hard moest werken om van zijn grond te halen wat hij nodig had voor zijn gezin en het vee.

Er werden in de gemeente Maarheeze geen paarden gefokt. Dat wil zeggen dat alle aanwezige paarden werden aangekocht.

Het hoornvee werd in geringe aantallen gefokt, maar niet in voldoende mate om in de behoefte te voorzien.

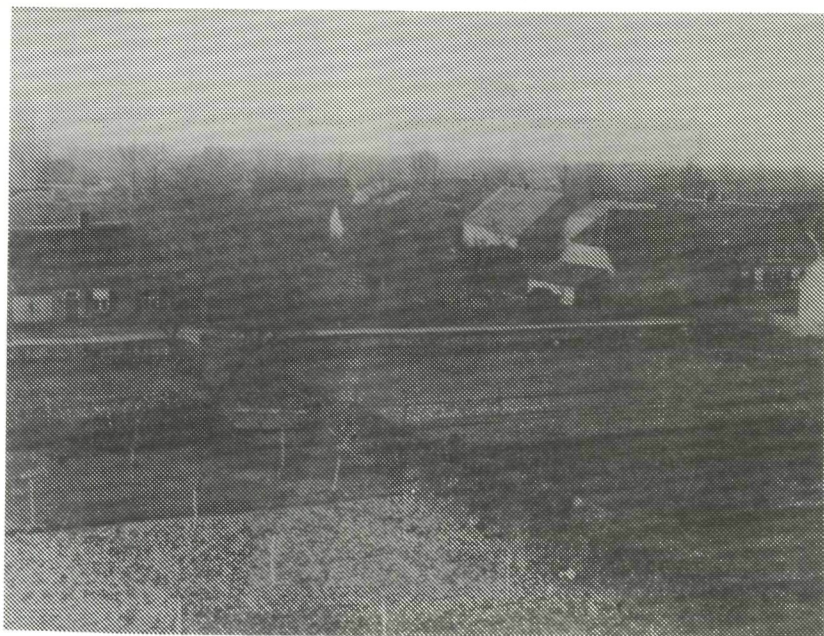
Er bestonden in de gemeente enkele schaapskudden, waarvan de grootste uit een vijftigtal schapen bestond en de kleinste uit ongeveer twintig stuks.

De voornaamste produkten van de bouwgrond in Maarheeze bestonden uit: rogge, boekweit, haver en aardappelen. Daarnaast teelde men spurrie, klaver, koolzaad, vlas en groenten.

Alleen hooilanden bestonden er niet in de gemeente Maarheeze. De weilanden werden afwisselend gebruikt als hooiland en als weiland.

De heidegrond in de gemeente werd in drie klassen verdeeld. Op de eerste klasse heide kon men nog vee weiden, zij het in beperkte mate. De tweede klasse hei was nog geschikt voor ontginning, doordat de ligging van deze hei daartoe mogelijkheid gaf. De derde klasse hei was onvruchtbaar en afgelegen, dus weinig waard.

Voor hakhout werden eiken struiken geplant, die op de beste grond om de zes á zeven jaar afgehakt werden. Op heidegrond, waar eiken en berkenstruiken groeiden, werd om de negen á tien jaar gehakt. Weinig of geen schaarhout (= hakhout) werd aangekocht, omdat men ook veel gebruik maakte van heide en van peelturf, die men in de gemeenten Asten en Someren haalde.

Maarheeze, Oranje Nassaulaan met links achter kerk, rechts "Hof van Holland", 1915 (foto: collectie A. Mulder)

Daarnaast bevonden zich in de gemeente nog dennenbossen op betere en minder goede grond en opgroeiende eikebomen en eikeheesters. Moerasgronden en plassen, die zich op de schrale zandgronden in de hei bevonden, waren zo goed als niets waard. (5)

Maarheeze rond 1830 was een dorp, waar men volledig op de zelfvoorziening gericht was. Slechts af en toe verkocht men landbouwproducten.

Het dorp Maarheeze 1850 - 1880

Tot en met het jaar 1855 werd in de gemeenteverslagen vermeld dat een deel van de gemeentegronde(n) aan de ingezetenen vrij in gebruik werd gegeven. Na 1855 werd hierover geen melding meer gemaakt.

In 1852 werd er in de gemeenteverslagen het volgende vermeld:

'De gemeentegronde(n) bestaan meestal uit heide, moeras en water en worden gedeeltelijk aan de ingezetenen ten gebruik

gegeven, tot het weiden van vee, het steken van turf, strooisel enz. Ook wordt er jaarlijks turf, strooiselkavels en gras verpacht en levert de gemeente gemiddeld f 250,— op.'

De zandwegen in Maarheeze werden jaarlijks bijgehouden door de inwoners van de gemeente, onder leiding van het gemeentebestuur.

Op 15 maart 1853 besloot de gemeenteraad van Maarheeze om gratis grond af te staan aan het rijk. Deze grond was bestemd voor de rijksweg die van Eindhoven richting Weert moest gaan lopen via het grondgebied van Maarheeze. (6) Deze weg zal zeker het personen- en vrachtvervoer vanuit Maarheeze hebben bevorderd.

De reizigers konden iedere dag met de postwagen of diligence mee. Op dinsdag en zaterdag kon men goederen laten vervoeren met karren. (7)

In 1866 kende de gemeenteraad een subsidie van f 1.000,— toe voor de aanleg van een sintelweg vanuit Maarheeze via Soerendonk en Budel naar de Belgische grens bij Hamont. (8)

Fruiteelt en tuinbouw vond in Maarheeze alleen voor eigen gebruik plaats. Het schaarhout stond langs de sloten, akkers en als afscheiding langs de erven en werd om de zeven à acht jaren gekapt en gebruikt op het bedrijf als palen of als brandstof.

De brandstofvoorziening in de gemeente Maarheeze was niet toereikend. Men had wel turf, maar de kwaliteit was middelmatig, en de hoeveelheid was beperkt. Het tekort aan turf werd in de buurgemeenten of in de Peel gehaald.

"Veengronden bestaan alhier weinig, terwijl nog de alhier bestaande veengronden, slechts middelmatig te noemen in zijne kwaliteit, ook slechts tot gebruik van enkele ingezetenen wordt daarvan gebruik gemaakt. Terwijl de overigen hunnen nodigen voorraad, uit het Peelland of andere gemeenten zich aanschaffen, hetgeen echter zeer bezwarend is en zeer veel bemoeijlikt wordt door de accijns op de turf'. (10)

In 1865 werd in het gemeenteverslag gemeld: "Er bestaan in deze gemeente geene veenderijen".

Kennelijk was afgraven van veen op grote schaal niet meer mogelijk.

Er werden in de gemeente Maarheeze geen week- of jaarmarkten gehouden. Handel vond uitsluitend plaats tussen de ingezetenen onderling, in "winkels".

De landbouwers hadden zich in die periode nog niet verenigd in landbouwverenigingen. Dat wil niet zeggen dat men elkaar niet sprak. Er waren regelmatig gelegenheden om met elkaar in contact te komen, zoals na de

mis op zon- en feestdagen, bij bruiloften, kermissen etc. (11)

Een dokter voor medische hulp was er niet in Maarheeze. Had men een dokter nodig, dan moest de patiënt naar Budel of Leende.

De bevolking was katholiek. Er was een rooms-katholieke kerk, die door twee geestelijken werd bediend.

Maarheeze, Stationsstraat 1915 (foto: collectie A. Mulder)

In de kom van het dorp stond een openbare school, waar een onderwijzer en een hulponderwijzer 3e rang les gaven aan de kinderen van Maarheeze.

Het aantal leerlingen op 15 januari 1855 was:

Jongens	44
Meisjes	36

Maar op 15 juli van datzelfde jaar

Jongens	8
Meisjes	7

De onderwijzers hadden het in de wintermaanden duidelijk drukker dan in de zomermaanden. Voor het boerenbedrijf lag de drukke periode juist in de

zomermaanden. Dan werden de kinderen thuis gehouden om mee te werken in het bedrijf. (12)

Negen leerlingen kregen kosteloos les, vijf jongens en vier meisjes. Het schoolgeld bedroeg 25 ct per 3 maanden voor iedere leerling.

Over armoede in het dorp werd weinig geklaagd. In het jaar 1854 nam de armoede toe volgens het gemeenteverslag door de hoge prijzen van de eerste levensbehoeften, de misoogst van de aardappelen en de lage verdiensten gedurende de winter. De armenzorg kwam echter nooit in de financiële problemen, hoewel er steeds mensen waren, die geholpen moesten worden.

Volgens S.H. Winkelmolen waren er rond 1850 nog ongeveer 10 teuten actief in Maarheeze, waaronder lakenhandelaars. (14)

In de gemeente Maarheeze waren in deze periode ook inwoners, die een ambacht uitoefenden. Deze beroepen werden altijd naast het boerenbedrijf uitgeoefend, want van het ambacht alleen kon men niet leven. (15)

	1855	1860	1865	1871	1876	1880
Bierbrouwers	1	1			1	1
Broodbakkers	2					
Smeden	2	2	2	2	2	2
Kleermakers	1		1			
Kuipers	1		1			1
Linnenwevers	1	2	2	5		
Metselaars	1			6		2
Schoenmakers	2	2		3	3	4
Strodekkers	2					
Timmerlieden	5		3	4	3	4
Klompenmakers		2				
Bezembinders		1				
Houtzagerij		2				
Olieslagerij		1				
Waskaarsmakers	1	1				
Korenmolenaar						1

In 1857 werd er voor het eerst een rosoliemolen (16) genoemd, waarvan in 1861 werd vermeld, dat deze haar werkzaamheden gestaakt had.

Deze, toch redelijk grote beroepenlijst wijst erop, dat veel van de producten, nodig voor het dagelijks leven en het bedrijf in de gemeente zelf geproduceerd werden.

Bevolkingsontwikkeling in Maarheeze 1850 - 1880

Van 1851 tot en met 1855 groeide de bevolking maar stabiliseerde daarna tot 1859. In 1859 daalde de bevolking sterk waarna een groei intrad tot 1871. Toen was het niveau weer ongeveer gelijk aan dat van 1857. In het jaar 1872 daalde het bevolkingsaantal weer en bleef laag tot 1880.

Deze bevolkingsdaling was in overeenstemming met de bevolkingsbeweging in Noord-Brabant in deze jaren. De bevolking van deze provincie nam tussen 1850 en 1885 toe met 25%. (17)

De bevolkingsgroei voltrok zich vooral in de grotere plaatsen. De kleine boeren gemeenten verloren hun bevolking voor een deel aan de opkomende industrie. (18)

Noten:

1. Jeanne Vorst - van der Donk, Maarheeze, een landbouwdorp. De ontwikkeling in de landbouw en veehouderij in Maarheeze 1850-1880 (onpubliceerde 1e graads scriptie voor geschiedenis Hogeschool Katholieke Leergangen Tilburg) (Maarheeze 1990)
2. Stukken betreffende werkzaamheden van het kadaster in Noord-Brabantse gemeenten, voornamelijk betrekking hebbend op schattingen voor de grondbelastingen eerste helft negentiende eeuw. Rijksarchief in Noord-Brabant te 's-Hertogenbosch (verder aangehaald als: RANB), inv. nr. 4002-4207.
3. Rijs: boomtak, twijg, teen.
4. A.J. van der Aa. Aardrijkskundig woordenboek der Nederlanden VII (Gorinchem 1846) 500; broekland: laag of drassig land.
5. RANB, inv. nr. 4002-4207.
6. Goedkeuringsbesluiten van hogerhand ex art. 194 (later 228) gemeentewet, van raadsbesluiten handelende over vermogensrechtelijke handelingen, 1853-1933, Streekarchief Regio Eindhoven-Kempenland te Eindhoven, archief van de gemeente Maarheeze (verder aangehaald als SAREK), inv. nr. 347.
7. Gemeenteverslagen, 1851-1890 (verder aangehaald als: SAREK, gemeenteverslagen en jaartal), inv.nr. 399-400, 1873.
8. SAREK, gemeenteverslagen, 1866.

9. Crijns, A.H. en Kriellaars, F.W.J., Gemengd landbouwbedrijf op de zandgronden in Noord-Brabant 1800-1885 (Tilburg 1987) 215.
10. SAREK, gemeenteverslagen, 1859.
11. Winkelier/handelaar waren de bakker, de boterkoper en de slachter in het dorp. De landbouwer kocht daar zijn benodigheden in, zoals zout, manufacturen, raapkoeken etc. De landbouwer verkocht al zijn produkten, die hij over had aan de winkelier/handelaar. De landbouwer was er altijd zeker van, dat de winkelier/handelaar zijn produkten kocht. De prijs, die hij kreeg voor zijn waar, was zeker niet de beste. (Iterson, W.J.D. van, Schets van de landbouwhuishouding der Meijerij ('s-Hertogenbosch 1868) 11 en 21.
12. Meurkens, Peter, Bevolking, economie en cultuur van het oude Kempe-land (Bergeyk 1985) 138.
13. SAREK, gemeenteverslagen, 1855.
14. S.H. Winkelmolen, Budel en Cranendonk voorheen en thans (Budel 1977) 146.
15. SAREK, gemeenteverslagen, 1855.
16. Oliemolen: pletmolen voor lijn- en raapzaad
Rosoliemolen: oliemolen door een paard of ander trekdier in beweging gehouden molen.
17. Crijns, Gemengd landbouwbedrijf, 238.
18. Jansma, K. en Schoor, M., Tweeduizend jaar geschiedenis van de Nederlandse landbouw (Leeuwarden 1987) 382.

(Wordt vervolgd)

Jeanne Vorst - van der Donk

EEN FOTO VAN DE JONGE WERKMAN, AFDELING BUDEL

Inleiding

Enige tijd geleden sprak ik in het bejaardenhuis van Budel met Toon Meeuwissen. Deze zei dat hij nog een groepsfoto had uit de beginjaren van de "Jonge Werkman" en of dat iets was voor de Aa-kroniek.

Zoiets is natuurlijk altijd welkom. De foto was van 1931, het oprichtingsjaar en hij kende nog alle personen van de foto.

U krijgt nu eerst de foto te zien met daaronder de namen van de "Jonge Werkmannen", waarna ik in het kort iets zal vertellen over de afdeling Budel van deze vereniging.

Staande v.l.n.r.:

Gradje Hegge, Thies Aarts, Bertje Evers, Maon Saanen, Joep Evers, Wellem van Kessel, Joep van Moorsel, Neel Slenders, Sjang van Kessel, Jan Duisters, pater Stephanus (van de Achelse Kluis), Driek Vlissak en kapelaan Brekelmans.

Zittend v.l.n.r.:

Gradje Kissen, Wellem de Laat, Wellem Rooijackers, Toon Kissen en Wimke Staals.

Onder v.l.n.r.:

Wellem Staals, Jan van Cranenbroek, Graod Kissen, Tuntje Meeuwissen en Nardje van Cranenbroek.

Het is waarschijnlijk de eerste foto, die van de Jonge Werkman van Budel gemaakt is. Ze is gemaakt op de Achelse Kluis, waar de Jonge Werkman 'twee' dagen (van zaterdagavond tot zondagmorgen) op retraite ging, begeleid door pater Stephanus en kapelaan Brekelmans.

Opkomst van de vakbeweging in Nederland

Op het einde van de vorige eeuw werden de eerste Arbeidswetten ingevoerd en vormden zich de eerste Werkliedenbonden, uiteraard nog verdeeld in socialistische, neutrale (liberale), protestantse en katholieke verenigingen.

Hierna begonnen zich de Vakliedenverenigingen te ontwikkelen. Alfons Ariëns stichtte in 1889 de eerste Katholieke Werkliedenvereniging in Twente. Naar hem is in Budel een straatnaam vernoemd, de Dr. Ariënsstraat. Deze verbindt de Vinnestraat met de Grensweg, zij het dat dit enkel per fiets of te voet mogelijk is. Er op uit komen respectievelijk: de Kard. de Jonghstraat, de Vinnen (tweemaal), de Dr. Schaeppmanstraat, de Taxandriaan en de Taxandriahof (enkel met een voetpad).

Het voorbeeld van Ariëns werd in Brabant opgevolgd door Mgr. Prinsen die in 1892 in Den Bosch een katholieke Arbeidersvereniging oprichtte. De grote stoot tot de katholieke bonden ging uit van paus Leo XIII, die in zijn beroemd geworden encycliek "Rerum Novarum" (= van nieuwe tijden) de katholieke wereld opriep, om zich in eigen organisaties te verenigen, in de strijd tegen het lokkende socialisme van Marx, dat de grondslagen van de Kerk en Staat ondermijnde.

De eerder genoemde Arbeidersvereniging, opgericht in 1892 door Mgr. Prinsen, bracht het pas in 1902 tot diocesane levensvatbaarheid. In 1906 sloten deze verenigingen zich aaneen tot een Federatie van R.K. Volksbonden en Werkliedenverenigingen. De vakafdelingen vormden nationale bonden, die in 1909 het R.K. Vakbureau stichtten.

Deze centrale Vakorganisatie beschouwt men als de wieg van de K.A.B. (Katholieke Arbeiders Bond), de latere benaming.

De plaatselijke afdeling in Budel

De plaatselijke afdeling van de R.K. Arbeidersorganisatie werd opgericht in Budel op 13 december 1913, nadat in 1911 de arbeiders op een meeting door Dr. Poels waren opgewekt om zich te verenigen.

Na verloop van tijd telde deze plaatselijke afdeling in Budel diverse onderafdelingen. Een daarvan was de Jonge Werkman. De afdeling Budel van deze vereniging werd opgericht in 1931, door rektor Mommersteeg uit Tilburg, op initiatief van kapelaan Brekelmans.

Het tenue van de Jonge Werkman bestond uit: Een bruine manchesterse

broek, opgehouden met onder het hemd gedragen bretels, een groene bloes, een bruine stropdas met speldje, een bruine alpinopet met opgenaaid insigne en tenslotte grijs-bruine sokken met ingewerkte rand. Het uniform kostte in 1931 f 12,50. Voor degenen die dit niet betalen konden wist kapelaan Brekelmans wel enige 'omes' in de Broekkant of elders, die dan bijdroegen voor het uniform van de minder kapitaalkrachtigen.

De contributie voor de Jonge Werkman bedroeg 20 cent per week, per lid. Aan de overkoepelende Diocesane Bond moest 25 cent per maand per lid worden afgedragen.

Kapelaan J.C. Brekelmans van Budel (kapelaan van 1929-1936) was hier in Budel de initiatiefnemer en de eerste geestelijke adviseur. Het eerste bestuur bestond uit voorzitter Nardje van Cranenbroek, secretaris Thies Aarts en penningmeester Toon Meeuwissen. Nardje van Cranenbroek werd later als voorzitter opgevolgd door Janus van Cranenbroek.

Bij gelegenheden dat ze door Budel trokken, zoals bij processies, deden ze dat in marstempo, vooraf gegaan door hun tamboer Jan van Cranenbroek. Uiteraard voerden ze dan ook hun vlag mee.

Nadat J. Verreijt (kapelaan van 1935-1938) kapelaan Brekelmans was opgevolgd als geestelijk adviseur, ontplooiden, onder diens bezielende leiding, de leden een grote aktiviteit. Ze bouwden in het parochiehuis (nu "De Borgh") zelf een J.W.-lokaal boven de jongensschool. Ook bouwden ze de JoWa-(Jonge Wacht)-lokaaltjes in het parochiehuis. Deze Jonge Wacht was er voor de arbeidersjeugd tot plusminus 18 jaar. Vanaf 18 jaar tot dat men trouwde, kwam men bij de Jonge Werkman.

De lokalen van de Jonge Werkman hingen als het ware aan het dak van het parochiehuis. Sjef Neeskens had het ontworpen en getekend. Bij het werk was ook inbegrepen de dakkapellen, die nu nog steeds aan de buitenkant te zien zijn. Het werk werd uitgevoerd door Toon Meeuwissen, Wellem de Laat, Graad Davits en Driek Vlassak. De eerste drie waren timmerman en werkten bij Sjef Neeskens, de vierde was metselaar.

In hun eigen lokaal beoefenden ze handenarbeid, houtsnijwerk, brandschilderen op houten paneeltjes enz. Ze deden aan wandelsport, gingen te voet ter bedevaart naar Roermond, Ommel of Meerveldhoven, organiseerden ontwikkelingsavonden en volgden cursussen. Na het vertrek van kapelaan J. Verreijt naar Helmond trad kapelaan Ger. Renders (kapelaan van 1938-1942) in zijn spoor, met hetzelfde enthousiasme als zijn voorganger, tot de Tweede Wereldoorlog ook voor deze vereniging een tijdelijk einde betekende.

Na de oorlog verrees ze weer als K.A.J. (Katholieke Arbeiders Jeugd), hier meestal Kajotters genoemd. Eén van hun activiteiten is geweest het bouwen van het Mariakapelletje op de hoek van de Keunenhoek/ Maarheezerweg. Hierover hebt U in de Aa-kroniek al eerder alles kunnen lezen. In het begin van de 60er jaren is hier in Budel de K.A.J. ten gronde gegaan.

Mocht U nog meer informatie of foto's hebben betreffende dit onderwerp, of over andere zaken, die de moeite waard zijn voor de Aa-kroniek, laat dan iets van U horen. Telefoon 04958 - 94806.

Wie kan mij bijvoorbeeld nog informatie verschaffen over "El Grisio", het huttdorp van de Kajotters achter de Schoordijk?

Bronnen

1. S.H. Winkelmolen, Budel en Cranendonk voorheen en thans.
2. H. Jaspers, Het Mariakapelletje in de Keunenhoek 40 jaar oud, in: Aa-kroniek, 6 (1987) nr. 3, 149-154.
3. Mondelinge informaties.

H. Jaspers

ONS MOOIE DIALECT (V)

Bijvoeglijke naamwoorden

In deze aflevering wil ik iets vertellen over bijvoeglijke naamwoorden in de standaardtaal en in ons dialect.

Wat zijn bijvoeglijke naamwoorden?

Bijvoeglijke naamwoorden zijn woorden, die iets zeggen van een zelfstandig naamwoord, die zogenaamd bij een zelfstandig naamwoord zijn gevoegd. Nemen we als voorbeeld het zelfstandig naamwoord "tafel". Ik ga daar iets aan toevoegen b.v. de tafel is rond, het is een ronde tafel. Zo kan ik zeggen een grote tafel, een kleine tafel, een lage tafel, een witte tafel enz. Rond, groot, klein, laag, wit zijn bijvoeglijke naamwoorden.

Als we die bijvoeglijke naamwoorden bezigen in het dialect is dat vaak hetzelfde als in de standaardtaal. Zo krijgen de bijvoeglijke naamwoorden bij een onzijdig zelfstandig naamwoord zowel in het dialect als in de standaardtaal geen uitgang bij het onbepaalde lidwoord.

Standaardtaal	Dialect
een klein kind	u klen keend
een groot huis	u groeët hoe.s
een lang lied	u la.nk leejke
een smal paadje	u smaol paaike
een diep gat	u deep (die.p) gaot
een groen gazon	u gruuu gezon

Maar plaatsen we in dit geval het bepaalde lidwoord voor het zelfstandig naamwoord dan wijkt het dialect af van de standaardtaal.

het kleine kind	ut klen keend
het grote huis	ut groeët hoe.s
het lange lied	ut la.nk leejke
het smalle paadje	ut smaol paaike
het diepe gat	ut deep gaot
het groene gazon	ut gruuu gezon

Ut smaol (kerk)paaike

Als het bijvoeglijk naamwoord eindigt op K, p, s. of t ook dan is er geen verschil tussen de standaardtaal en dialect bij mannelijke of vrouwelijke zelfstandige naamwoorden. Het doet er niet toe of er een bepaald of onbepaald lidwoord voor staat.

Voorbeelden:

unne zeeke mins	un zeeke vrouw
unnen drukke tie.d	un drukke wèèk
unne dikke tak	un dikke mik
unne moeilijke kèrel	un moeilijke som

unne depe (diepe) kelder	un depe (diepe) sloeët
unne loompe Hannes	un loompe Trien
unne rie.pen appel	un riepe paer
unne stoompe tore	un stoompe fles

unne valse kaoter	un valse kat
unne losse flodder	un losse schroe.f
unne schuunse gèvel	un schuunse mop
unne vorse koek	un vorse mik

unne witte jas	un witte muts
unne va.ste maot	un va.ste baon
unnen korten aom	un korte wèèk
unne boonte kermis	un boonte bóks

Als het bijvoeglijk naamwoord eindigt op een d is datzelfde het geval. Kijk maar naar deze voorbeelden:

unne harde sla.g	un harde bank
unne blinde trap	un blinde muur

Maar typisch is, dat in ons dialect de eind "d" van zo'n bijvoeglijk naamwoord dikwijls wegvalt. Kijk maar naar de volgende voorbeelden:

kwaad	(koad)	unne kojje mins	un koj vrouw
rond	(roond)	unne ronne kring	un ron fles
wild	(weeld)	unne wille knien	un wil kat
rood	(roeëd)	unne roeien hoed	un roei muts
oud	(a.wd)	unnen awwen auto	un a.w kè.r
wijd	(wieëd)	unne wieje rok	un wiej scheur
goed	(goe.d)	unne goeie vent	un goei vrommes
goud	(goud)	unne gouwe reenck	un gouwe pen

Eindigt het bijvoeglijk naamwoord op een andere dan de genoemde medeklinkers dan is er verschil tussen de standaardtaal en ons dialect. Dat zie je trouwens al aan laatstgenoemde voorbeelden. Ik geef wat voorbeelden in

beelden in het dialect. U kunt de uitgangen in de standaardtaal zelf wel vaststellen.

Mannelijke zelfst. naamw.

vrouwelijke zelfst. naamw.

unne smaolle trap

un smaol straot

unne volle wage

un vol zaal

unne ni-jen auto

un ni-j kèr

unne lange toren

un lang lat

unne doonkere jas

un doonker kleur

unne blauwen hoed

un blauw muts

unne lege kôrf

un leeg beurs

enz.

Merk op dat als het bijvoeglijk naamwoord met een klinker of een "h" begint het lidwoord van de mannelijke zelfstandige naamwoorden een "n" krijgt. Het bijvoeglijk naamwoord zelf krijgt in zo'n geval ook een "n" als het zelfstandig naamwoord met een klinker of met een "h" begint. (Zie Aa-kroniek 10e jaargang nr. 1, blz. 22.)

Voorbeelden:

Unnen a.wen auto

unnen onnoezelen hals

unnen hoeëgen hoe.d

unnen erlike jonge

unnen ieverige knecht

Als het zelfstandig naamwoord in het meervoud gebruikt wordt dan geldt dezelfde regel voor de bijvoeglijke naamwoorden als bij enkelvoudige zelfstandige naamwoorden. Dus na k - t - s of p een uitgang.

In andere gevallen zijn er zowel bij mannelijke als vrouwelijke zelfstandige naamwoorden meestal geen uitgangen in ons dialect. Dit in tegenstelling tot de standaardtaal.

Mannelijke z.n.w.

Vrouwelijke z.n.w.

smalle trappen

smalle straten

smaol trep

smaol straote

kwade mannen

kwade vrouwen

koj manne

koj vrouwe

scheve stoelen

scheve banken

schef stuu.l

schef bènk

voel jes
bruine zakken
broen zek

voel bókse
bruine deuren
broen deure

Trappen van vergelijking

Nu de bijvoeglijke naamwoorden aan de orde zijn moeten we ook aandacht schenken aan de trappen van vergelijking. Over het algemeen lopen die in het dialect parallel met de standaardtaal.

bijvoorbeeld

diep	-	dieper	-	diepst
hard	-	harder	-	hardst
duur	-	duurder	-	duurst
nieuw	-	nieuwer	-	nieuwst

Maar vaak is er in het dialect klankverandering. Dat maakt het dialect weer klankvoller en dus rijker.

klein	-	klenner	-	klenst
groeët	-	grotter	-	grotst
hieët	-	hieëter	-	hetst
hoeëg	-	hoeëger	-	hogst
lieëg	-	lieëger	-	legst

Typisch is de laatste letter in de bijvoeglijke naamwoorden als la.nk (lang) joonk (jong) kroomp (krom). Bij de vergrotende en overtreffende trap valt die laatste letter weg. Die typische laatste letter vinden we ook in de zelfstandige naamwoorden reenk (rink) deenk (ding) ka.mp (kam) en de werkwoordsvormen geenk (ging) en na.mp (nam).

Vershil van uitspraak

Om aan te tonen dat ons dialect rijker is, geef ik nu van twee woorden met dezelfde uitspraak in de standaardtaal de verschillende uitspraak in ons dialect.

1. Die laag cement zit te laag
Die laog cement zit te lieëg
2. Hij heet Pieter en heeft het heet
Hi-j het Pieter en hi-j hit ut hieët
3. Moe is in bed; ze is moe
Mou is in bed; ze is muj
4. Die hen is van hen
Die hin is van heun
5. Ik hoop dat ik 'n hoop mensen 'n plezier doe

5. Ik hoop dat ik 'n hoop mensen 'n plezier doe
Ich hoop dè ich unnen hoeëp meense 'n plezeer duj ('n plezier duuj (S)

Zelfs volgen nu een aantal voorbeelden van een drievoudige betekenis in de standaardtaal met dezelfde uitspraak, terwijl ons dialect voor elke betekenis een andere uitspraak heeft

1. Ik week het brood Hij werkt de hele week Dat kind is erg week	Ich weik 't broeëd Hi-j werkt de hieël wèèk Dè keend is erg wieëk
2. Hij ploegt een voor Dat is voor jou Ik ben er voor	Hi-j ploegt un voor Dè is vur ooch Ich bin er veur
3. Ik weer me zo goed ik kan Hij doet het weer Wat 'n slecht weer	Ich weer mich sebest Hi-j duut ut wer Wa'n slecht wèèr
4. Hij heeft zat problemen Hij zat in z'n stoel Hij is zo zat als 'n maleier	Hi-j hit zat probleme Hi-j zaat in ziene stoeël Hi-j is zoe zaot as un schup!
5. Zij bleek 't gedaan te hebben Leg het wasgoed op de bleek Dat meisje kijkt erg bleek	Zi bleek 't gedaon te hemme Leg de was op de bleik Dè mechje kiekt hieël blieëk
6. Hij ligt op de bank Het licht is aan Dat is maar licht	Hi-j ligt op de ba.nk Ut liecht is aon Dè is mer leecht

(Wordt vervolgd)

Charles Brandts

JEUGDHERINNERINGEN UIT SOERENDONK (I)

Inleiding

Een tijd terug kreeg ik via mevrouw Verbeek-van de Wiel wat aantekeningen in handen van een vrouw die vroeger in Soerendonk op de Beek woonde en die in 1911 naar Houten verhuisde.

In het begin van de 80-er jaren heeft zij haar jeugdherinneringen uit Soerendonk op papier gezet. Daar deze een aantal interessante gegevens over Soerendonk en omgeving bevatten en bovendien een goed beeld geven over de levensomstandigheden in het begin van deze eeuw in onze dorpen zal ik U hiervan mee laten genieten.

De tekst wordt zoveel mogelijk authentiek weergegeven. Hier en daar zijn voor de leesbaarheid wat veranderingen aangebracht en zijn links en rechts wat onjuistheden rechtgezet.

Stukjes waarover nabestaanden zich nog zouden kunnen ergeren zijn weggelaten. Hier en daar wordt in de tekst naar noten achteraan verwezen, waarin ik wat meer vertel over het geschrevene. Nu eerst iets over de schrijfster, haar familie en waar ze in Soerendonk gewoond heeft.

De schrijfster

Ze heette Hendrica (Drika) Schellekens en werd geboren op 2 april 1889. Vader en Moeder waren Martinus Schellekens en Adriana van Moorsel. Martinus Schellekens was als kind (plusminus 1868) vanuit Sint-Oedenrode op Cranendonk komen wonen, met nog 3 broers en 4 zusters (zie later).

Haar ouders gingen wonen in het huis van de Van Moorsels op de Beek in Soerendonk op de hoek van de Damenweg-Olifant. Het huis staat er al lang niet meer, het is in 1964 afgebroken.

Aan de pereboom die er nu nog staat, en vroeger achter het huis was gelegen, kan men zien dat hier vroeger een huis gestaan heeft. De familie Van Moorsel had in dit huis op de Beek een smederij en toen Adriana trouwde met Marten Schellekens, bleef een ongetrouwde broer van Adriana, Jan van Moorsel, bij hen inwonen en deze Jan runde de smederij, terwijl Marten de boerderij voor zijn rekening nam.

*Drika Schellekens,
de schrijfster*

Het ouderlijk huis van de schrijfster op de hoek van de Olifant-Damenweg

Mart en Adriana kregen drie kinderen. Driek, die trouwde met Nel Groenen. Deze noemde men in Soerendonk Nel van de Maan (Mand). Zo heette de boerderij waar Nel was geboren, ook in de buurt van de Beek. Mie trouwde met Ties Geers. Drika (de schrijfster), die 10 jaar jonger was, trouwde met Mathieu Steijvers van Maarheeze. Moeder Adriana overleed vrij jong en toen ook de broer Jan overleden was, werd de smederij verhuurd aan Jacobs uit Budel. (1) Toen deze een smederij in Budel begon, werd de smederij tot kamer verbouwd. Toen Driek Schellekens trouwde ging hij met zijn vrouw, Nel Groenen, inwonen bij zijn vader en de jongere zus Drika (de schrijfster). In dit huis op de Beek is Mart Schellekens, nu wonende in de Meemortel in Budel, nog geboren.

Na de dood van Martinus werd de boerderij verloot onder Driek en Mie, die beiden interesse hadden. Dat loten gebeurde met lucifers, dus heel simpel. Driek trok de kortste lucifer, dus Mie kwam met Ties Geers op de boerderij. Mie is jong gestorven en de kinderen die zij kregen stierven kort na de geboorte. Ties is later hertrouwd met Bertha Boelens en in Budel gaan wonen. Driek vertrok met zijn gezin naar Valkenswaard. Later kwam hij weer terug naar Soerendonk. Van de vele nakomelingen van Driek en Nel wonen er nog velen in onze omgeving.

Drika (de schrijfster) ging, zoals dat vroeger gebruikelijk was, al jong dienen

in Eindhoven en na enkele jaren ging ze met "Teuten" (2) uit Hamont naar Houten bij Utrecht (in mei 1911), bij welke ze huishoudster werd. Deze teuten waren Rooymans, Sjang Wouters, Toon Maas en Thieu Maas, allen uit Hamont.

Deze gingen alle vier in de zomer met "de pak" langs de boerderijen en hadden ook een winkel in manufacturen, zoals dat toen heette. Drika moest vaak in deze winkel helpen.

Later hebben Drika en Thieu Steijvers, haar man, de textielzaak overgenomen. De teuten hielden er toen mee op. Nadat het slechter ging in de textielbranche werd de winkel een Albert Heijn-filiaal. Ze is altijd in Houten blijven wonen en enkele jaren geleden op 94-jarige leeftijd overleden op 13 maart 1984.

Waarschijnlijk is haar geboortehuis op de Beek, na het overlijden van haar zus Mie, verkocht aan Dries van Mierlo, die later in Soerendonk Driekske van de Beek werd genoemd.

De jeugdherinneringen van de Beek in Soerendonk, zijn dus herinneringen van plusminus 1895 tot 1911.

Ik laat nu de schrijfster "aan het woord".

Mijn jeugd op de Beek in Soerendonk

"Wat kan er als men terug denkt op een zekere leeftijd veel gebeuren in een mensenleven. Dat hoeven altijd geen geweldige dingen te zijn, maar wel dingen die lang in je geheugen blijven.

Begin maar als kind, hoeveel, zelfs heel veel, blijft je bij, je hele leven lang. Zo herinner ik mij nog steeds ons huis "op de Beek" in Soerendonk waar ik geboren ben en waar al mijn doen en laten van mijn jeugd zich afspeelde.

Een klein dorp waar iedereen, iedereen kende, waar iedereen bijna familie was, want verre familie hoorde nog tot de zeldzaamheden.

Mijn vader kwam uit St. Oedenrode en was geboren in Boxtel. Mijn grootvader was vanuit "Rooi" naar de boerderij "Cranendonk" (3) gekomen uit een gezin van 8 kinderen, 4 jongens en 4 meisjes. "Cranendonk" was een grote boerderij, waar ze schijnbaar in die tijd ook met z'n allen werk hadden, zelfs huurden ze nog een "scheper" die de schapen moest hoeden.

Ik kan mij nog herinneren dat deze zelfde boerderij door een tante Drika werd bewoond. Deze was getrouwd met Pieter van der Wiel. Deze kwam uit de "Sort"? ook in de buurt van St. Oedenrode.

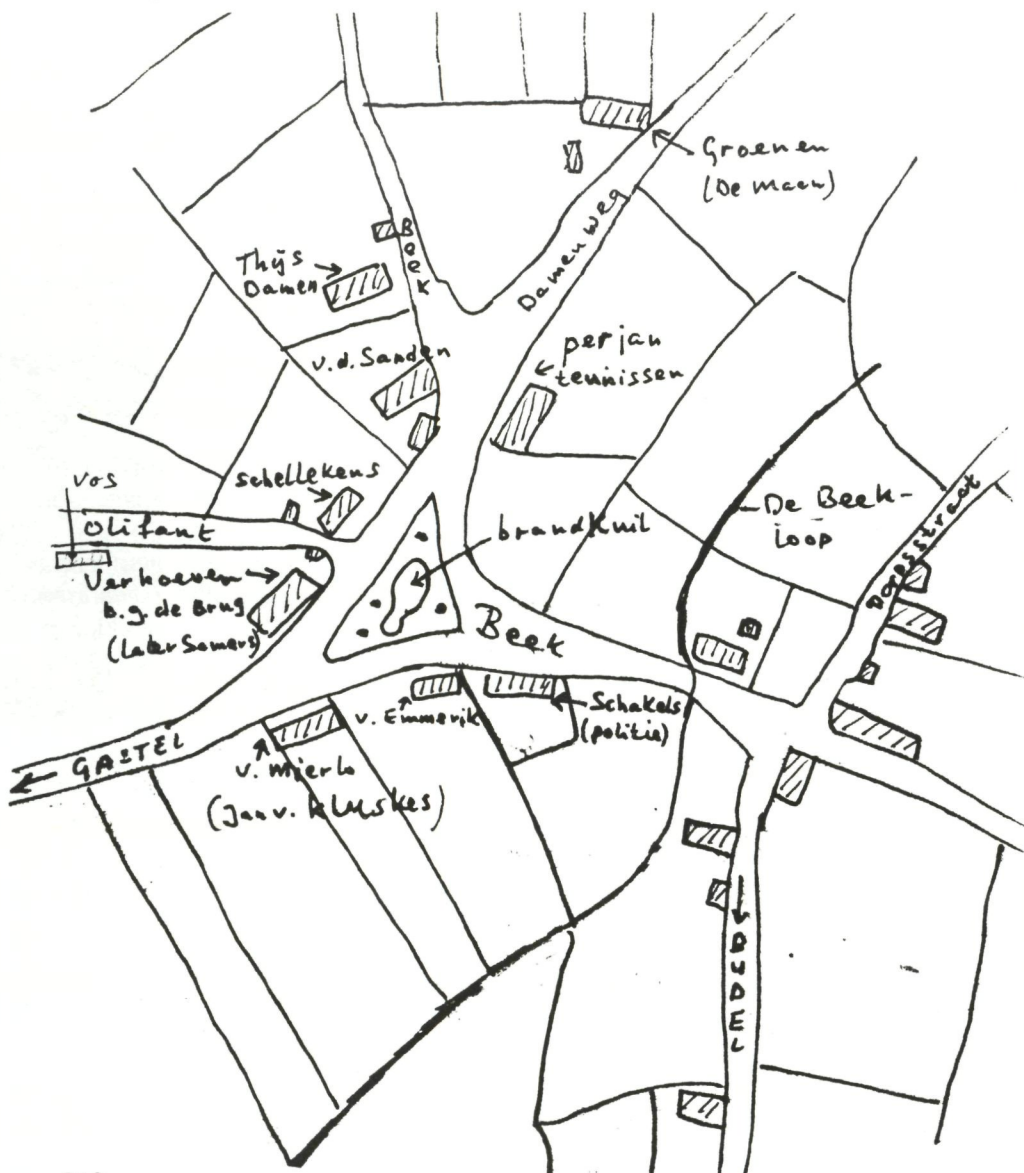
Om nog eens terug te komen op mijn grootouders, dat waren Johannes Schellekens en Maria van der Heijden. Deze laatste kwam uit Liempde.

Mijn moeder heette Adriana van Moorsel en haar ouders Hendrik van Moorsel en Anna Maria Geven.

Mijn vader had drie broers, Jan-Bert-Kees en hijzelf heette Marten. Zijn zusters heetten Lena-Drika-Mina en Nel.

Jan was getrouwd met Maria Dielissen (4-5), Lena met Piet Rooijackers, Bert met Nelleke Stevens, Drika met Piet van der Wiel, Mina met Gerard Dielissen en Nel met Van Emmerik. Kees was jong gestorven.

Een zuster van moeder, Mina was getrouwd met Door Lamers, een broer Dries van Moorsel met Maria van Mierlo en Jan van Moorsel was niet getrouwd. Deze was steeds bij ons inwonend omdat hij smid was en deze smederij daar na de dood van grootvader Van Moorsel bleef runnen.

Toen mijn vader trouwde kwam hij op "De Beek" te wonen en begon daar, gelijk bijna iedereen, met een klein boerderijtje. Dit was wel een groot verschil met de boerderij op Cranendonk, maar iedereen wil later voor zichzelf beginnen, zo ook hier.

Wij waren met ons drieën, ik was de jongste en mijn broer Driek en mijn zuster Mie waren 10 en 9 jaar ouder als ik. Daar vandaan dat ik dikwijls alleen stond en mijn toevlucht zocht bij mijn oom in de smederij. Daar was veel te beleven, iedereen kwam daar iets laten maken, of bestellen en je hoorde er alle nieuwtjes. Van hem kreeg ik nog weleens wat en ik mocht ook van hem roken. Ik vond dat geweldig maar mijn moeder verbood mij het telkens. Toch heeft het nog heel lang geduurd eer ik het afgeleerd had.

Er woonde achter ons een jongen, Naorus Vos (6), die was zo oud als ik en kon van alles. Zo had hij mij aangespoord om, gelijk hij deed, pruimtabak in de mond te nemen. Ik heb alles ondergebraakt.

Ook had hij als een van de eersten een fiets, dat was iets. Ik had nog een buurmeisje iets jonger dan ik, dat was de dochter van Janus Verhoeven, "Brug" noemden wij hem altijd. Die fiets dat was wat en wij maar mooi praten om die fiets te pakken. Toch konden we het niet geleerd krijgen, schijnbaar was het toen moeilijk.

Als ik nog terug denk, wat moest er dan gewerkt worden om een beetje fatsoenlijk te kunnen leven. Als ik uit school kwam was het boodschappen doen of hout of turf halen in de schuur voor 's avonds, of op de koeien passen want daar moest steeds iemand bij zijn, anders liepen ze weg als ze in de wei liepen.

Onze burens waren behalve Verhoeven nog Jan van der Sanden. Eerst woonde daar zijn moeder, zijn broer Peer en twee zusters. Dan achter ons Thijs Damen en Leo. Verder Perjan Teunissen, nog achteruit Peer Koks een metselaar, verder Jan van Kluskus een veekoopman. Hij heette eigenlijk Van Mierlo, maar zo kende hem niemand.

Hier woonde Jan van Kluskus (Van Mierlo), de veekoopman

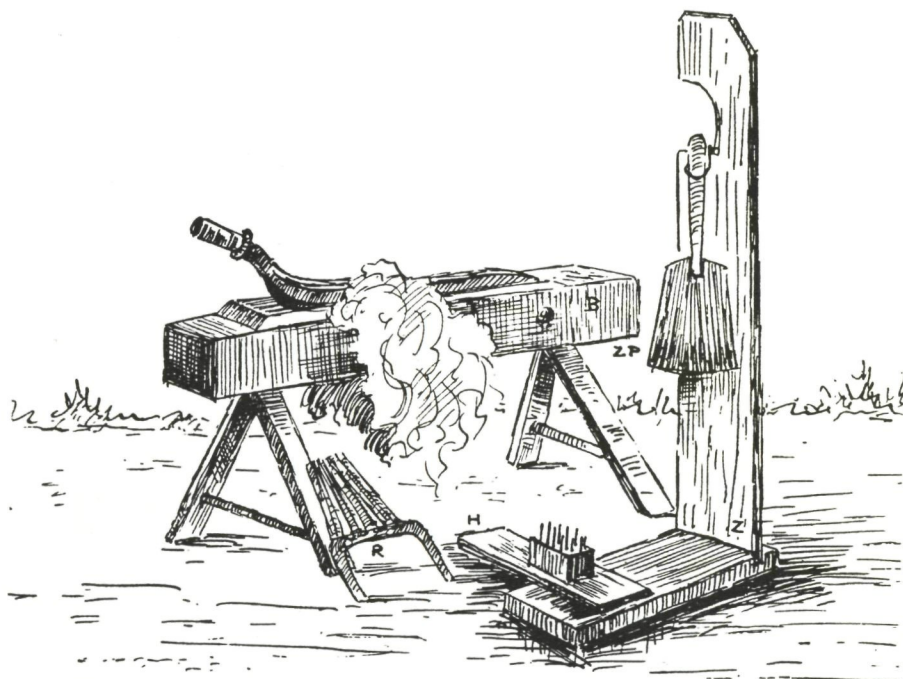
Dan woonde er nog Frans van Emmerik. Dat was een neef van ons, die kwam in de winter altijd 's avonds een poosje buurten. Dat draaide altijd uit op nachtwerk, want hij had dan geen haast en wij vonden het ook nog gezellig.

Toen ik eenmaal van school was, was ik elf jaar, want er was geen sprake van dat ik iets anders mocht leren. Ik geloof dat ik dat steeds wel wilde, maar dat ging toch niet. Ik moest toen mijn vader helpen aardappels poten en koffie brengen als hij in het veld aan het werken was. De winteravond vond ik ondanks de koude het gezelligst, we hadden nog een open vuur "den herd", daar werd turf en hout in gestookt. Dit moest dan al in voorraad er bij staan. De avonden werden dan doorgebracht met breien en naaien, soms moesten we vooral in de herfst nog helpen dorsen. Dat ging met z'n vieren met vlegels, ook wel eens met z'n tweeën. Ik vond het een zwaar werk. Dat was ook de tijd dat er een varken geslacht werd. Mijn moeder wilde altijd dat het heel vet moest zijn met heel dik spek. Als het pas gebeurd was smaakte het fijn, maar al gauw was het verse op, de rest moest gepekeld worden. Later werden de hammen in de schoorsteen gerookt. Ook de worst, brei en bloedworst werden het eerst opgegeten. Dat vette spek lustte ik niet, ondanks dat mijn vader zei dat het zo lekker was.

Mijn vader kon goed vertellen en uren hebben wij zitten luisteren naar alle

mogelijke en onmogelijke verhalen. Zelf had hij 6 jaar naar school gegaan, zei hij, maar ik geloof het niet, want hij kon lezen noch schrijven. Mijn moeder kon het wel en las later uit een kerkboek met grote letters. Ze was erg godsdienstig, 's avonds werd de rozenkrans gebeden, 's zondags zelfs twee. Dat was wel erg vervelend, vooral als ik buiten aan het spelen was. Dan werd er in de handen geklapt en moest ik binnen komen. Ze wees ons allen op ons gedrag, dat was steeds haar zorg. Denk erom dat ik mij niet behoef te schamen over jullie. Toch gaat zo iets later pas tot je door dringen. Om nog eens op dat varken terug te komen. Als het eenmaal geslacht op de ladder hing, moest het daar door de burens geprezen worden. Die kwamen kijken, kregen dan koffie of een borrel en later, als alles afgehakt was, een "hutspot", dat was balkenbrij en carbonaden. Zodoende ging er veel van weg, maar later kreeg je van hun weer en was je er weer blij mee. Ook werd er kaart gespeeld in de winter. Er kwamen dan vrienden van mijn broer of jongens die een oogje op mijn zuster hadden. Minstens eenmaal in de week kwamen er enigen. Deze waren altijd welkom. Dit was overal zo, dit bracht geen moeilijkheden mee.

R = repel. B = braak. Z = zwingel. Z.P. = zwingelplank. H = hekel. (Tekening v. A. Glaudemans).

Mijn vader verbouwde ook nog vlas. Dit moest in de herfst, nadat het rijp was, gerepeld worden, dit wil zeggen van het zaad ontdaan, zes weken in een sloot liggen. Daarna werd het in de oven gedaan. Elk huis had zo'n oven, want iedereen bakte zijn eigen brood, ik bedoel elk gezin. Als het brood eruit was werd het in bossen gebonden vlas er in gedaan. Later als het droog was, werd het gebraakt en dan gezwongd. En als alle vezels en vuil eraf waren werd het gesponnen. Dat deed mijn zuster wat ze zeer goed kon. Ze was er bijna de hele winter mee bezig. Als het klaar was gingen de strengen naar de wever. Deze woonde op Gastel en heette Meeuwsen (7). Daarna werd het gebleekt en tot hemden en lakens verwerkt. Het grouwe werd geveerd en wel in Budel. Daar woonde iemand, Pauw Verweijen, die verfte blauw en zwart. Ook kousen en sokken werden daar gebracht. Mijn oom, de smid, wilde dat mijn broer ook smid werd, maar mijn vader meende dat dat geen kostwinning was. Dus moest ook hij boer worden. Toen mijn oom stierf is de smederij nog verhuurd aan Driek Jacobs uit Budel, maar deze is later er weer mee opgehouden en in Budel een smederij begonnen. We hebben toen van de smederij een kamer gemaakt. Mijn oom lustte graag een borrel en misschien legde hij wel eens geld hier en daar neer. Toen ze met de verbouwing bezig waren vond ik een gouden tientje. Dat was iets. Ik riep zo hard dat mijn moeder zei mijn mond te houden voor de bureu.

*Gezicht op het plein op de Beek met rechts het huis van Perjan Teunissen
en links van Jan van de Sanden*

Wat heb ik veel boodschappen moeten doen voor onze burens, als ik uit school kwam. Ik was de enige uit de buurt. Ik moest altijd voor Drieneke van der Sanden één ons suiker en één ons koffie halen bij Peelsen, vlak bij onze school. Ik kwam als ik naar school ging of terug altijd een vriend van mijn vader tegen, Jantje van Thuumen. Hij heette Van Mierlo. Telkens als hij mij zag zei hij: als ik zulke benen had als jij durfde ik niet buiten te komen. Op het laatst begon ik te twijfelen en dacht wat zou er aan mankeren.

Hij werkte ook op het land en op een keer hadden wij, een buurmeisje en ik, hem geplaagd. Hij deed of hij ons achterna kwam. Het was juist toen het koren zo hoog was dat je er niet overheen kon kijken en wij maar lopen tot dat we haast buiten adem waren. Ik heb zijn vader nog gekend die heette Driek van Thuumen. Die hoedde de schapen en droeg altijd d'n engelse bolhoed, ook als hij op het land werkte.

De hoofdonderwijzer op school heette Jaspers en mijn eerste onderwijzer was Van de Borne. Ik was nu eenmaal linkshandig en ik moest rechts schrijven. Na veel geharrewar ging het. Er was nog een jongen die links was, Dris van de Wildenberg. Ik heb hem nog op zijn knieën zien zitten met twee klompen, in iedere hand een.

Na Van de Borne kwam ik in de klas bij Van de Weegh uit Maarheeze. Die kon als je niet goed oplette op je knokkels van je vingers slaan. Ik heb drie jaar lang met Leen Dielissen in dezelfde bank gezeten. Toen gingen we naar Jaspers over. Deze was erg driftig. Dikwijls joeg hij zijn zoon Piet de klas uit, als hij iets niet kon of wist. Ik zat toen bij zijn dochter Louise. Er werden stiekem briefjes geschreven, want ieder "vrijde" zogenaamd met iemand. Op een keer was er zo'n briefje doorgegeven. Toen hij in de gaten kreeg dat het van Louise was schopte hij ze de klas uit. We waren toch wel een beetje bang voor hem. Ook zijn zoon Piet was dikwijls de oorzaak dat hij zo driftig was. Deze kon niet zo vlug lezen of wilde het niet en dan joeg hij hem de school uit. Die Jaspers ging na de schooltijd nog al eens wandelen en kwam dan bij ons voorbij. Mijn moeder meende dan dat hij nog naar Borkel en Schaft liep, maar dat was te ver. Toch dacht zij dat, omdat hij daar vandaan kwam of daar onderwijzer was geweest. Vanuit Soerendonk is hij naar Erp gegaan.

In die hoogste of zesde klas zaten ook Jan en Frans van der Wiel, beiden konden goed leren. Die waren eigenlijk al van school af maar kwamen toch nog in de les. Ook werd er nog Franse les gegeven die door enkelen werd bijgewoond.

Ook ging met mij naar school Ant de Laat, deze is later naar Oudenbosch gaan wonen.

Noten:

1. Van hier uit is Tieske Jacobs met een smederij begonnen in de Burg. van Udenstraat te Budel. In 1908 is de smederij verhuisd naar de hoek van de Burg. van Houtstraat/W. de Zwijgerstraat, waar de nazaten nog steeds een smederij hebben.
2. Wie wat meer over de Teuten wil weten, kan o.a. het boek raadplegen: De Teuten, buitengaanders van de Kempen, onder redactie van W.H.Th. Knippenberg.
3. Bij de landerijen en bossen van het landgoed Cranendonk hoorden een viertal boerderijen, die aan pachters werden verhuurd. Het waren respectievelijk "de Cranendonkse Hoef", gelegen waar nu de proefboerderij staat, "de Perkhoeve", waar nu de burgemeester van Maarheeze woont op de hoek van de Molenheide en de Jan van Schoonvorstlaan, "de Bulthoeve", gelegen naast de Aa langs de weg van Soerendonk naar Maarheeze en de Boschhoeve van recentere datum. Waar de schrijfster het over heeft is dus de Cranendonkse Hoef.
4. Uit dit huwelijk van Jan Schellekens en Maria Dielissen werden 7 kinderen geboren: 1. Jan Schellekens getrouwd met Anna Bos van Soerendonk, hiervan is o.a. Jan (van het Winkel) 2. Bert Schellekens van 't Winkel, getrouwd met Maria Kuipers (hervan zijn o.a. Bert, Jan en Neel) 3. Marie Schellekens getrouwd met Jan van de Sanden (van de Beek) 4. Drika Schellekens getrouwd met Driek van de Wildenberg (woonde op het Goor, het ouderlijk huis van Jan Schellekens) 5. Nel Schellekens getrouwd met Toon Liplijn (van de Molenheide) 6. Leen Schellekens getrouwd met Thijs Lamers (uit het Mibbel (Midbuul) in Budel) 7. Mina Schellekens getrouwd met Jan Guns van Maarheeze.
5. De hoeve op 't Goor met de vogels op de gevel en de naam " 't Goor", was dus oorspronkelijk het ouderlijk huis van de Dielissen. Hierin kwam later Jan Schellekens wonen die trouwde met Maria Dielissen. Het huis brandde af in 1897 en ter plaatse werd dus de huidige boerderij gebouwd. De dochter van Jan Schellekens, Drika trouwde met Driek van de Wildenberg en deze kwamen hier wonen, zodat het huis over ging op Van de Wildenberg. Later nam zoon Willem van de Wildenberg de boerderij over. Nu woont diens zoon Martin in dit huis aan de Goorstraat 35.
6. De schrijfster had dus al vroeg in de gaten dat Naorus Vos van alles kon en zelf maakte. Wilt U meer weten van deze Naorus Vos dan verwijs ik U naar de Aa-kroniek van juli 1989, 8e jaargang nr. 2, blz. 83 t/m 89, waar een artikel staat over: Malen, hei(de) ploegen en dorsen door loonbedrijf Vos uit Soerendonk.
7. Vaak gebruikt de schrijfster de namen zoals die uitgesproken worden. Duidelijk zal zijn dat hier met Meeuwssen, Meeuwissen bedoeld wordt. En zo zijn er nog meer voorbeelden te noemen.

(wordt vervolgd)

H. Jaspers
(met dank aan mevrouw Verbeek-van de Wiel)

MEDISCH HOOFD- EN HANDWERK IN DE 18e EN 19e EEUW

Kennisneming van het hierna nog volgend reglement met betrekking tot een 'Heel-, vroed- en artsenijskundige school voor Noord-Brabant', welke evenwel - vermoedelijk als gevolg van de Belgische afscheidingsoorlog - nimmer leerlingen binnen zijn poorten heeft gehad, heeft een aantal gegevens opgeleverd, die in samenhang met ander materiaal de basis hebben gevormd voor de hierna volgende bijdrage.

Echte medici of kwakzalvers?

Al ruim voor de 19e eeuw treffen wij - ook in en rond ons heemgebied - diverse figuren aan, die op de een of andere wijze iets met de medische wetenschap hebben uit te staan. Het gaat daarbij met name om artsen, behorende tot verschillende categorieën en verloskundigen.

Meester Winkelmolen voert in zijn 'Budel en Cranendonk, voorheen en thans' een aantal van deze medici ten tonele en weet er zelfs al een te plaat sen in het jaar 1441. Het betreft een zekere Peter Lodewijcks Mertens, chirurgijn uit Oudenaarde, die in Budel grond koopt ten behoeve van een boerenbedrijf. (1) Helaas vermeldt hij (Winkelmolen) zijn bron niet, zodat nader onderzoek naar deze heelmeeester niet eenvoudig is. Dit geldt des te meer omdat de annalen met betrekking tot dit onderwerp gedurende ca. vier eeuwen niets of nauwelijks iets te melden lijken te hebben. Deze 'stilte' is echter niet zo vreemd wanneer wij bedenken dat de 'echte' medische kennis, zoals die door Hyppokrates (460-377 v C.) is ontdekt en ontwikkeld, in de middeleeuwen voor het westen weer verloren gaat. De hier genoemde chirurgijn zal dan ook nog niet op een lijn te stellen zijn met zijn latere collegae.

De Chirurgyn.

't Herteist te syn verbonden, Van doodelyke wonden.

Deze verschijnen, op hun beurt, nadat de Griekse cutuur als het ware weer is herontdekt en heeft kunnen dienen als uitgangspunt voor de opleiding van geneeskundigen en de toepassing van die kennis in de praktijk. Het mag, zonder dat daar verder op wordt ingegaan, duidelijk zijn dat de medische kennis van dat moment nog niet die is welke thans ter onzer beschikking staat. De basis die aan de huidige ten grondslag ligt, kan eerst worden gelegd wanneer men tegen het einde van de 17e eeuw tot de overtuiging komt dat aan ziekten natuurlijke oorzaken ten grondslag liggen. De grote doorbraak komt overigens eerst in de 19e eeuw op gang wanneer de belangstelling voor de natuurwetenschappen een grotere vlucht neemt.

*So eeniglit verbrooken zy,
De Meester moeder haastig by,
Op dat het wys'lyck word geneesen:
Maar of de ruykeloose Ziel,
In Spies en Swaard van Sondenviel,
Daar schynd geen swaarigheid te weesen.*

Niettemin hebben ook de 17e en 18e eeuw beoefenaren van de medische wetenschap voortgebracht, die wij regelmatig in overheids bescheiden tegenkomen. Daarbij valt het op dat deze onder verschillende beroepsaanduidingen door het leven gaan. (2) Zo kennen wij in de Baronie ondermeer de 'medicine doctor', de 'heelmeester', de 'chirurgijn' en de 'vroedmeester', welke laatste in later tijd doorgaans zijn plaats aan een vrouwelijke collega, de 'vroedvrouw' afstaat. Wie de moeite neemt en de betekenis van deze benamingen inhoudelijk nader beziet, komt tot de conclusie dat met de heelmeester en de chirurgijn een en dezelfde figuur is bedoeld. Daar waar de term 'geneesheer' wordt gebezigd, is deze synoniem met 'medicine doctor'.

Volledigheidshalve dient hier ook de kwakzalver te worden genoemd, die als 'quasi-medicus' geen werkelijke binding met het begrip 'medisch' heeft. Het uitoefenen door hem van wat in de kern (veelal) oplichterspraktijken zijn, is door het ontbreken van de meest elementaire kennis onder de bevolking, mogelijk. Maar ook de reguliere medicus heeft geen verweer tegen deze figuur omdat zijn kunde ontoereikend is om alle vragen te beantwoorden en de problemen op te lossen. Met name tijdens kermessen en jaarmarkten waar hij opgaat in de massa, kan de kwakzalver gedijen. En voorts op het platteland waar hij, wegens het ontbreken van andere medici, onmisbaar is. Eerst in het begin van de 19e eeuw (1804) wordt de strijd tegen de kwakzalverij aangeboden, waarna in 1818 een wettelijke regeling volgt.

Ontwaking van het medisch besef

In wezen hebben wij al voor de 17e eeuw te maken met drie typen of categorieën beoefenaren van medische beroepen:

- a. de doctor, die zijn (voornamelijk) theoretische kennis aan een universiteit van die dagen, vergaart.
- b. de chirurgijn, welke zijn totale opleiding in de ambachtelijke sfeer van (oudere) collega's krijgt.
- c. de vroedmeester of verloskundige, ook wel accoucheur genoemd.

Winkelmolen plaatst de heelmeeester (die zoals gezegd identiek is met de chirurgijn en dus reeds op grond daarvan) ten onrechte in de rij bij de geneesheer en de verloskundige, en stelt dat hij evenals deze laatsten, volledig bevoegd is, hetgeen z.i. van de chirurgijn niet gezegd kan worden. Dat wij deze opvatting, in ieder geval tot het begin van de 19e eeuw niet delen, ligt voor de hand waarbij wij twee kwesties in het oog houden.

Ten eerste is de geneesheer of doctor vooral theoreticus, gevormd naar het uit de Griekse cultuur overgenomen model, wiens handvaardigheden doorgaans beperkt zijn en die zich met name richt op 'de kruidenrijen' Zeker niet op zaken, die wij korthedshalve onder de noemer 'minder smakelijk' zullen rangschikken. Abscessen, al dan niet ontstoken vleeswonden, breuken en dergelijke, behandelt hij niet, als zijnde minderwaardige handenarbeid.

Deze laat hij (waarschijnlijk graag) over aan de heelmeeester of chirurgijn, die voor deze taak niet terugschrikt en er bovendien bedreven in is. Laatstgenoemde behandelt wonden, beenbreuken en ontwrichtingen, verricht adertalingen en legt blaatrekkende pleisters aan. (3) Bovendien is hij, wanneer dat financieel nodig is, ook nog barbier.

En dit alles op basis van een uitgebreide anatomische kennis, alsmede die van het medisch Latijnse vakjargon uit die dagen.

In de tweede plaats kan niet gezegd worden dat de chirurgijn geen of een te geringe opleiding heeft genoten. Deze stamt weliswaar niet van de universiteit, maar wel uit de praktijk. Zoals vrijwel iedere beroepsgroep van handwerkers, maakt ook de chirurgijn als lid deel uit van een gilde, zeker wanneer hij in een stad woont en werkzaam is. Dit gegeven geeft ons nagenoeg de zekerheid dat ook in de medische sector het 'leerlingwezen' bestaat en de beroepsgroep van de heelmeesters redelijk is georganiseerd. Het kan dan ook haast niet anders of de opleiding tot chirurgijn verloopt als overal elders, dat wil zeggen via een gezellen- en een meesterproef of wat er in deze bijzondere situatie voor in de plaats gesteld kan worden. Het lijkt aannemelijk dat het 'meester' in de titel van deze personen het door de afgelegde proef verkregen predicaat is.

O.i. is er daarom van meet af aan eerder sprake van specialisatie, dan van een 'onvolledig bevoegd' zijn.

Niettemin lijkt de heelmeester op het platteland qua kennis achter te staan bij zijn stadse collega, omdat hij, die 'buiten' werkt, binnen de poorten geen bevoegdheid krijgt toebedeeld.

Over 'bevoegd zijn' spreken is overigens een beetje een penibele aangelegenheid. Waar wij voor op moeten passen is dat wij onze huidige begrippen niet plakken op gelijklopende termen uit het verleden, noch de onze gebruiken voor ogenschijnlijk overeenkomstige situaties en zaken. Willen wij ongeacht welke periode bezien, dan moeten wij (proberen) dat te doen door de bril van die tijd en niet door een van de 20e eeuw.

Het einde van een tijdperk

Ondanks al het streven en pogen om verder te komen, schort het de medische wereld aan voldoende kennis, want vele kwalen en met name epidemische ziekten - zoals de rode loop b.v. - eisen keer op keer de nodige slachtoffers, zonder dat er ook maar iemand genezen kan worden.

Extract uyt de Resolutien van de Ed. Mog. Heeren Raaden van Staate der Vereenigde Nederlanden.

Donderdag den 8. December 1746.

Is na voorgaande Deliberatie goedgevonden en verstaan, aan te schryven aan de Quartierfchouten van de Meyerye van 's Bosch, dat zy moeten zorge dragen, en uyt naam van Haar Ed. Mog. gelasten de Officieren en Regenten van Heerlykheeden, Dorpen en Plaatsen, in derselver Quartieren gelegen, dat indien in eenige van deselve de een of andere Extraordinaire of Contagieuse siekte zig mogt komen te openbaaren, zy daar van aan den Raad en Rentmeester Generaal moeten kennis geeven, met overlevering van een specifieke Lyft en Declaratoir van het getal der Persoonen, en staat der Huysgefinnen der noodlydende, mitsgaders van de tyd omtrend op welke deselve siekte is ontdekt, op dat door hem daar omtrend provisioneel eenige voorfiening zoude kunnen werden gedaan, en daar van wyders aan Haar Edele Mogende kennis geeven.

Accordeert met het Register.

Weliswaar beseft men dat er sprake is van besmetting en treft de overheid via plaatselijke verordeningen - al dan niet in opdracht van hogerhand - maatregelen om uitbreiding te voorkomen, doch het 'onmiddellijk verplicht' begraven van de 'aaffganck' van de zieken, lijkt nauwelijks voldoende om het kwaad te keren, evenmin als de verplichting van 1746 om gevallen van besmetting aan 'de Raad en Rentmeester-Generaal' te melden.

Meer effect zal het verbod hebben om reeds door de ziekte aangetaste dienstboden en andere personen naar hun geboorteplaatsen terug te sturen, zoals door het vorstendom Gelre in 1781 werd uitgevaardigd. (4)

Tenslotte worden onder invloed van de Franse Revolutie in 1798 (definitief in 1808) alle gilden opgeheven. Ook die van de chirurgijns, hetgeen ongetwijfeld een negatieve invloed op de verspreiding van de kennis heeft gehad.

In wezen staat de medische wetenschap aan het einde van de 18e eeuw evenwel grotendeels op dood spoor.

Nieuwe wegen

Wanneer na de restauratie (herstel van het huis van Oranje en stichting van het Koninkrijk der Nederlanden) de belangstelling voor de natuurwetenschappen geleidelijk toeneemt, komt ook de medische richting opnieuw in de schijnwerpers. Koning Willem I lijkt - gezien de door hem uitgevaardigde besluiten - voorstander van een betere en vermoedelijk op de nieuwe inzichten afgestemde opleiding van beoefenaren van de medische beroepen. In 1818 komt dan ook de 'medische wet' tot stand.

In het Staatsblad nr. 16 van dat jaar verschijnt de 'Wet van 12 Maart 1818 ter regeling van de verschillende takken der geneeskunde'. Op grond van deze wet worden provinciale commissies ingesteld, welke belast worden met de controle op de uitoefening van de geneeskunst.

STAATSBLAD

VAN

HET KONINGRIJK DER NEDERLANDEN.

(N°.16.) *WET van 12 Maart 1818, ter regeling van hetgene betrekkelijk is tot de uitoefening van de verschillende takken der Geneeskunde.*

WIJ WILLEM, BIJ DE GRATIE GODS, KONING DER NEDERLANDEN, PRINS VAN ORANJE-NASSAU, GROOT-HERTOG VAN LUXEMBURG, RNZ., ENZ., ENZ.

Alzoo Wij de noodzakelijkheid in overweging genomen hebben, dat al hetgene betrekking heeft op de uitoefening der verschillende takken van de geneeskunde, zoodanig worde ingerigt, als meest strekken kan om den heilzamen invloed daarvan op het leven en de gezondheid Onzer onderdanen te bevorderen, en zoo veel mogelijk over alle de gedeelten van Ons Rijk op eene gelijkmatige wijze te doen ondervinden;

ZOO IS HET, dat Wij, den Raad van State gehoord en met gemeen overleg van de Staten-Generaal, hebben goedgevonden en verstaan, gelijk Wij goedvinden en verstaan bij deze:

A

Art. 1.

Ondermeer betekent dat dat vestiging van een beoefenaar van een medisch beroep binnen het werkgebied van zo'n commissie eerst mogelijk is na beoordeling van diens bekwaamheid door deze commissie. Is de beoordeling positief, dan verstrekt de commissie aan de belanghebbende voor haar werkgebied een getuigschrift van bekwaamheid.

Uit de opsomming welke art. 4b geeft, blijkt duidelijk dat de nieuwe inzichten nog niet geheel zijn doorbroken. Immers de oude en daarmee vertrouwde benamingen en het verschil in bekwaamheidseisen voor stad en platteland, zijn nog niet wezenlijk veranderd. Expliciet wordt er dan ook gesteld:

'In de getuigschriften der heel- en vroedmeesters, vroedvrouwen en apothekers zal worden gespecificeerd of de houder derzelve gerechtigd is ten plattenlande of in de steden zijne kunst uit te oefenen.' De apotheker wordt hier voor het eerst als zelfstandige 'eenheid' genoemd, hetgeen doet vermoeden dat de plattelandsapotheker eveneens een andere is als die in de stad. Het lijkt dat de hoeveelheid beschikbare 'arsenijmengkundigen' evenals de geneesheren voor de buitengebieden niet toereikend is, aangezien de heilkundigen welke zich daar willen vestigen tevens worden geëxamineerd in de meest voorkomende inwendige ziekten, de hulp in 'haastige toevallen' en de beginselen van de pharmacie.

Het met goed gevolg afleggen van dit examen, levert echter geen bevoegdheid op, doch slechts het recht op dispensatie tot uitoefening der genoemde onderdelen. Pas in deze wet van 1818 is er formeel sprake van bevoegde gespecialiseerde artsen wanneer zij na hun opleiding tot medicine doctor, tevens een afzonderlijke graad hebben behaald voor (één van) de volgende richtingen:

a. doctor chirurgiae	chirurgie
b. doctor artis obstetricae	verloskundige (gynecologie)
c. doctor artis pharmaceuticae	pharmacie

Een andere mogelijkheid om deze specialismen uit te oefenen kan worden gevonden wanneer de medicine doctor zich laat examineren als heelmeester, vroedmeester of apotheker door de provinciale commissie in zijn vestigingsgebied. Betrokken arts is dan gelijk gesteld met de hiervoor genoemde groep.

Behoudens op het platteland mogen in beginsel geen combinaties van specialismen worden uitgeoefend, behalve die van heel- en vroedkunde.

Het laatste onderdeel dat wettelijk geregeld wordt is dat met betrekking tot de bereiding en aflevering van medicijnen, waarbij nadrukkelijk melding wordt gemaakt van 'vergiften of slaapmiddelen' welke uitsluitend op behoorlijk ondertekende order van de medici mogen worden afgegeven.

Zakelijke relaties tussen apothekers enerzijds en de verschillende artsen enz. anderzijds, mogen niet bestaan.

Een nieuwe school op stapel

Werkelijke vernieuwing is evenwel pas mogelijk wanneer de resultaten van de tussen 1840 en 1865 werkzaam geweest zijnde staatscommissiën, uitmonden in een geheel vernieuwde wetgeving, vastgelegd in de Staatsbladen 50 tot en met 61 en uitgegeven op 2 juli 1865.

Maar daarop heeft Zijne Majesteit niet gewacht, want op 21 september 1828 besluit hij onder nummer 52 tot de oprichting van 'eene Heel-, Vroed- en Artsenijmengkundige School, voor de Provincie Noord-Brabant, gevestigd te 's-Hertogenbosch'.

Op 4 november daaropvolgend, wordt in het Provinciaal Blad van 1828, nr. 181 het 'omtrent de inrichting dezer school' vastgesteld reglement gepubliceerd.

De titel van dit reglement, waarin de 18e eeuwse benamingen nog worden gebruikt, laat er geen twijfel aan bestaan dat de genoemden geen van allen volledig arts (in onze betekenis van het woord) zijn, maar elk voor zich gespecialiseerd in een bepaald onderdeel van de medische wetenschap.

De betekenis van dit reglement ligt verder besloten in enkele artikelen welke gedetailleerde informatie verstrekken.

Na een aantal administratieve bepalingen met betrekking tot de vestigingsplaats (het openbaar Gasthuis in 's-Hertogenbosch) en het bestuur van de school, meldt artikel 8 dat de kwekelingen welke tot de opleiding zullen worden toegelaten, moeten voldoen aan de vereisten genoemd in een reglement, gevoegd bij het K.B. nr. 176 van 6 januari 1823.

Deze vereisten zijn:

- 1) Mannelijke kwekelingen kunnen heel- vroed- en artsenijmengkunde studeren vanaf het moment dat zij de leeftijd van 16 jaar hebben bereikt. Vrouwelijke kwekelingen alleen vroedkunde. Zij moeten dan de leeftijd van 20 - 30 jaar tellen;
- 2) Allen dienen gezond te zijn en een goede lichamelijke conditie te bezitten;
- 3) Zij moeten voorts behoorlijk kunnen lezen en schrijven en, voor zover zij de richting heelkunde volgen, hun gedachten behoorlijk aan het papier kunnen toevertrouwen;
- 4) iedere kwekeling moet een bewijs van goed gedrag kunnen overleggen.

Dit zelfde K.B. bevat in art. 5 een overzicht van de vakken welke door de school zullen worden onderwezen. Als docenten zullen een viertal lectoren optreden, die de te doceren vakken als volgt verdelen:

- a. Ontleedkunde en Physiologie
- b. Pathologie en Therapie
- c. Heel- en Vroedkunde

- d. Kruid- en Artsenijmeng- en Scheikunde, materies Medica, en een overzigt over de Natuurlijke Historie."

In art. 18 wordt bepaald dat de lessen in het openbaar gegeven worden, behoudens die in de vroed- en ontleedkunde. Deze colleges zijn uitsluitend voor ingeschreven leerlingen toegankelijk.

*De Docter.
God is de Medecyn, voor doodlik hels fenyn.*

*Is't Leeven machteloos en kranck
Men neemt een viesse of bitre Dranck,
Oft Lichaam weder mocht geneesen:
Waarom dan voor een korten tydt,
Niet aangevaard wat bitterheid,
Om eeuwiglyck gezond te weesen.*

De examens zijn krachtens art. 19 openbaar en zullen jaarlijks op een door het bestuur te bepalen tijdstip worden gehouden.

De twee meest verdienstelijke kandidaten worden beloond met een premie. Om toegelaten te worden tot het examen dienen de kandidaten naast kennis van de Latijnse taal - voor zover voor het vak benodigd - tevens de 'Pharmacopea Belgica' (verzameling recepten in gebruik in de Lage Landen) te beheersen. Opvallend is echter dat deze twee eisen uitsluitend voor mannelijke kandidaten gelden.(5)

Om de leerlingen ook praktisch te scholen, zullen deze dagelijks met hun docenten de zieken in het Gasthuis bezoeken.

In het bijzijn der patiënten mag evenwel geen oordeel over hun ziekte of behandeling gegeven worden.

Ten behoeve van het onderwijs in de praktische verloskunde zal een zaal met zeven bedden worden ingericht. Ieder district in de provincie geniet het recht daarin een zwangere vrouw te plaatsen. De voorkeur gaat uit naar vrouwen die een moeilijke bevalling te wachten staat.

Ook kan uit iedere stad c.q. district een leerlinge een gratis opleiding volgen tot (gemeentelijke) vroedvrouw. Deze zal door de school worden 'gehuistvest, gevoed en gereinigd' en zal de opleiding ten minste gedurende twee jaar moeten volgen.

Voor de andere studenten is de opleidingsduur vier jaar.

Van geheel andere orde zijn de artikelen 31 en 32. Uit het eerste hiervan blijkt dat de (aanstaande) moeders tijdens hun verblijf op de verlossingzaal niet allen verzorgd en onderhouden worden, maar ook van linnen kledingstukken worden voorzien.

Het andere artikel geeft een overzicht van de kleertjes en dergelijke welke voor de pas geboren kinderen ter beschikking worden gesteld. Dit lijstje vermeldt de volgende zaken:

"12 Luijeren	2 Slaapmutsen
2 Roode baaijen Luijeren	2 Ondermutsjes
4 Kassa Hemdjes (6)	2 Wollen Dekentjes
2 Wollen Borstrokjes	2 Katoenen Jasjes
2 Onderdoekjes	
(alsmede) eenige Navelbandjes en verdere kleinigheden."	

De vernieuwing zet door

De wet van 1818, welke bijna een halve eeuw van kracht is geweest, betekent niet het einde. Iets dat ons nauwelijks kan verwonderen wanneer wij de

opleidingseisen, het onderwijsprogramma en de vereiste leeftijd van de kandidaten bij elkaar op tellen. Slechts een goede twee decennia later wordt reeds een aanvang gemaakt met het zoeken naar nog betere methoden voor de beoefening der geneeskunde en aanverwante terreinen. Ook wordt er gezocht naar mogelijkheden de opleiding tot arts nog meer aan te scherpen en meer nog dan voorheen wetenschappelijk aan te pakken. Vóór evenwel de reeds genoemde Staatsbladen 59 - 61 van 1865 het licht zien, is er al weer een kwart eeuw verstreken. Maar dan kan er ook van een echte vernieuwing worden gesproken.

In St.bl. 59 wordt de wet, houdende de voorwaarden tot verkrijging van de bevoegdheid van geneeskundige, apotheker, hulpapotheker, leerlingapotheker en vroedvrouw opgenomen.

Deze gaat dieper in op de opleiding en vermeldt precies waaruit de kennis van de verschillende beroepsuitoefenaren dient te bestaan. De examens, de eventuele vrijstellingen en de bevoegdheden daaraan ontleend, worden scherp afgebakend. De vroegere heel- en vroedmeesters e.d. op het platteland en in de steden, die niet van de ene op de andere dag aan de kant gezet kunnen worden, worden groepsgewijs ingedeeld, waarbij voor iedere groep nauwkeurig wordt aangegeven waartoe hij bevoegd is.

Tevens wordt ook het werktein van de officieren van gezondheid (militaire artsen) in de nieuwe wet afgebakend.

St.Bl. 60 van gelijke datum, is gewijd aan en regelt de uitoefening van de geneeskunst. Onder deze laatste benaming dient - zoals uit diverse van de artikelen kan worden opgemaakt - ook de verloskunde te worden gerekend. St.bl. 61 ten slotte bevat de tekst van de wet, regelende de uitoefening van de artseneijbereidkunst.

Beide laatste wetten zijn te beschouwen als technische richtlijnen, waarin alle van belang zijnde zaken minutieus aan de orde worden gesteld. Deze dienen de beroepsuitoefenaren als leidraad bij hun werkzaamheden en de burgers (als patiënten) tot zekerheid dat zij goede en veilige hulp kunnen verwachten.

Of het huidige peil aan medische kennis en ervaring zonder deze wettelijke bepalingen wel bereikt zou zijn, valt o.i. ernstig te betwijfelen.

Bronnen en noten:

1. Budel en Cranendonk voorheen en thans, Budel 1977; blz. 173, 174.
2. Aa-kroniek, jrg. 4 nr. 21
Bestuur en administratie van Noord-Brabant 1814-1914 Dl 1.
3. Oosthoeks Encyclopedie Dl. 1, 5e druk, Utrecht 1959;

Trefwoord: Arts;

Provinciaal Blad van Noord-Brabant 1928 nr 1811.

Staatsbladen v.h. Koninkrijk der Nederlanden, 1818/16, 1865/59-61

4. Gemeente archief Budel, DAA inv. nr. 154;
Kon. Besluit 1823, dd. 6 januari, no. 176;
Kon. Besluit 1828, dd. 21 september, no. 52.
5. Emancipatie is een nog onbekend begrip.
6. 'Kassa", een los geweven katoenen stof afkomstig uit India en met name Bengalen. Het heeft in grote trekken dezelfde structuur als neteldoek.

HERINNERINGEN AAN DR. ANTOON MATHIJSSEN

Inleiding

Zaterdag 7 september waren we met onze heemkundekring te gast bij onze zustervereniging "De Goede Stede Hamont". Tijdens de middagpauze konden we even een kijkje nemen in hun archiefruimte bij de zusters Ursulinen. In een van de vitrines lag een sigarenkistje met daarop de naam van het merk "MAJOOR". Luc van de Sijpe vertelde ons dat hiermee doctor Antoon Mathijssen werd bedoeld, de uitvinder van het gipsverband. Hij vertelde ons ook dat er nog sigarenbandjes waren met daarop de merknaam "MAJOOR" en de beeltenis van Antoon Mathijssen.

Ik ben hier later nog eens op terug geweest om hierover wat meer te weten te komen en het voor U op papier te zetten.

Tevens komen in dit artikel nog wat andere herinneringen aan Dr. Antoon Mathijssen aan bod, die U zeker niet allemaal kent.

Over het leven van Dr. Antoon Mathijssen en zijn monument op de hoek van de Dr. A. Mathijssenstraat en de Maarheezerweg in Budel wil ik het hier niet hebben. Daarover is alles al verteld in het boek van meester Winkelmolen, "Budel en Cranendonk, voorheen en thans". Verder komen hier ook niet aan bod, de Dr. A. Mathijssenstraat in Budel en de S(cholen) G(emeenschap) dr. Ant. Mathijssen aan de Jan v. Schoonvorststraat ook in Budel.

A. Het sigarenmerk "MAJOOR"

Hamont had vroeger nogal wat sigarenfabriekjes binnen haar grenzen. Een daarvan was het fabriekje van Sjef Boonen, genaamd "Boonico". Sjef Boonen, geboren op 7 mei 1897, had het vak geleerd bij Louis Spaas in Valkenswaard, voordat hij rond 1930 voor zichzelf begon met sigaren maken. Hiertoe bouwde hij het fabriekje "BOONICO" aan de Budelpoort.

Het voormalig sigarenfabriekje BOONICO aan de Budelpoort

Het bestaat nu nog en is gelegen naast het huis Budelpoort 24. Vooral na de oorlog beleefde BOONICO goede tijden. Gemiddeld werkten er zo'n 3-4 mensen in dit fabriekje waaronder Thieu Spelters van Overpelt en drie broers Jansen, zonen van zijn zuster Nel Boonen, getrouwd met Door Jansen. Verder werkte er ook iemand van Schoot bij Sjef Boonen, nl. Piet van Lishout, die hier liefst 32 jaar werkzaam was (van plusminus 1938-1970).

Ook Piet van Lishout maakte vele Majoor-sigaren

De vertegenwoordiger van BOONICO was Harrie Vasen, geboren in de Mulkstraat in Budel. In de 70er jaren deed Sjef Boonen zijn fabriek over aan Harrie Jansen, de zoon van zijn zuster. Hij bleef wel op 'zijn' fabriek werken en er naast wonen. In de 80er jaren ging hij op rust in het St. Jan Berchmanstehuis in Hamont, waar hij op 21-1-1987 de geest gaf. Sjef was altijd vrijgezel gebleven en zijn hele leven was hij begaan met de sigaren-fabriek. Geen wonder dan ook dat op het Boskerkhof op zijn grafzerk, naast de gebruikelijke tekst staat: "BOONICO".

Hoe kwam Sjef Boonen nu op het idee om de MAJOOR als sigarenmerk te gaan voeren? Sjef Boonen wilde een sprekende naam hebben voor één van zijn merken en hij toog daarom naar Mathieu Bussels, toentertijd schoolmeester in Hamont, later rijksarchivaris en vroeg hem of hij geen goede merknaam wist voor zijn sigaren. Deze kwam toen met de merknaam de "MAJOOR" op de proppen.

Met "de Majoor" werd bedoeld Dr. Antoon Mathijssen, die hier in Hamont evenals trouwens in Budel, zo genoemd werd.

Alhoewel Antoon Mathijssen bij zijn pensionering, op 1 april 1868, de rang had van luitenant-kolonel, bleven ze hem in Hamont en Budel toch majoor noemen. In familiekringen noemde men hem "oom gips". Sjef Boonen vond het schijnbaar een goed idee en introduceerde dus het sigarenmerk "MAJOOR".

Zoals U waarschijnlijk wel zult weten bracht Antoon Mathijssen zijn laatste levensjaren door in Hamont, bij zijn neef Wilhelmus Mathijssen, in Hamont bekend als "Helmke de Mulder". dit was een zoon van zijn reeds overleden broer Lodewijk Gerard.

In navolging van zijn vader bemaalde Helmke de keizersmolen, die nu op de nominatie staat om gerestaureerd te worden.

U ziet, zo'n bezoek bij een zustervereniging is altijd de moeite waard en men kan er wat van opsteken.

B. De Dr. Mathijssenstraat in Hamont

In Budel kent iedereen de straat wel, maar of iedereen de straat in Hamont kent betwijfel ik. Ook Hamont heeft een straat genoemd naar deze beroemde dokter, de uitvinder van het gipsverband. Tenslotte heeft hij hier de laatste jaren van zijn leven doorgebracht. De Dr. Mathijssenstraat verbindt de Bosstraat met de Deken Dolsstraat. Ongeveer halverwege kruist deze straat de Kapelstraat.

Heel toepasselijk ligt aan deze straat ook de Napoleons- of Keizersmolen van 1804, waar zijn broer Lodewijk Gerard en zijn neef "Helmke de Mulder" op gemalen hebben. Vanaf de molen loopt een pad, het Molenpaadje, naar de Achelpoort, in welke straat Helmke woonde en waar dus de gipsdokter zijn laatste adem uitblies.

C. Het grafmonument van Dr. Antoon Mathijssen

Op 15 juni 1878 overleed Dr. Antoon Mathijssen te Hamont en werd daar op het oude kerkhof rondom de kerk begraven. In 1902 werd de te kleine Laurentiuskerk afgebroken om vervangen te worden door de huidige kerk. Alle graven en zerken werden toen naar het kerkhof (van 1887) buiten de wallen gebracht. De grafsteen van Dr. Mathijssen kreeg er een ereplaats. Bij de aanleg van het kerkplein, in 1980-1981, werd zijn grafsteen samen met enkele andere oude grafkruisen achter de kerk geplaatst.

Deze grafstenen, afgewisseld met het nodige groen, geven de achterkant van de kerk een fraai aanblik. In "Godsnaam" dit moet toch ook in Budel mogelijk zijn!

Op de grafsteen die we die zaterdag natuurlijk ook bekeken hebben, staat de volgende inscriptie:

D.O.M.

**Aan de nagedachtenis van den weled
gestrengen zeer geleerden heer
ANTONIUS MATHIJSEN**

**doctor in de genees en heekunde
1sten officier van gezondheid der 1ste
klas by het nederl leger. ridder van
den nederl leeuw en der eikenkroon
in nederland met de gouden medaille
bekroond voor de uitvinding van
het gipsverband. geboren te budel
4 september 1805 overleden te hamont
14 juny 1878**

R.I.P.

Grafsteen van Dr. Mathijssen op het kerkhof buiten de wallen

Bovenstaande woorden staan allemaal in hoofdletters en de daar aangegeven hoofdletters, zijn groot uitgevoerd.

Dit monument is waarschijnlijk op initiatief en op rekening van de Nederlandse Militaire Geneeskundige Dienst geplaatst.

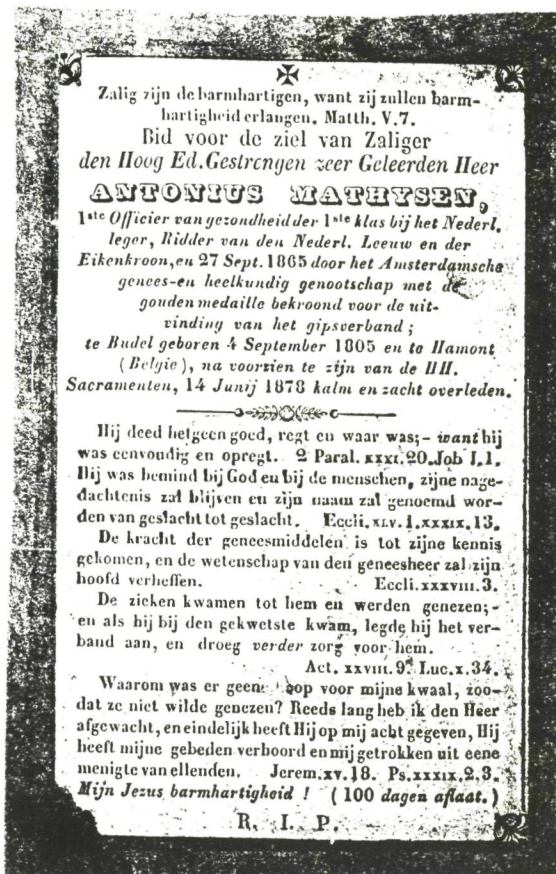
Op de grafsteen staan echter 2 fouten; zowel de geboortedatum als de overlijdensdatum kloppen niet. Volgens de doop- en overlijdensakte zouden deze data moeten luiden: geboren 4 november 1805, overleden 15 juni 1878.

Enige tijd terug kwam ik in het bezit van een bidprentje van Antonius Mathijssen. Tot mijn verbazing staan hierop dezelfde geboorte- en overlijdensdatum als op de grafsteen!

Wat zijn nu de juiste data? Uit de aktes die ik heb opgevraagd blijkt dat Antonius Mathijssen werd geboren op 4 november 1805. Hij overleed op 15 juni 1878 's morgens om 6 uur.

De geboortedatum is uit het R.K. Doopboek (1789-1810) van Budel. Waarschijnlijk is de vergissing als volgt in de wereld gekomen: De maand staat bij de geboortedatum aangeduid als 9ber. Dit is een verkorte schrijfwijze voor november, afgeleid van het latijnse novem = 9. De verwarring zit hem waarschijnlijk in 9 als novem(-ber) en 9 als 9e maand, wat volgens onze telling september zou zijn. De juiste geboortedatum is dus 4 november 1805.

De overlijdensdag moet 15 juni zijn en niet 14 juni. Waarom hier een vergissing is gemaakt is mij vooralsnog niet duidelijk.

D. Een postzegel met de afbeelding van Dr. A. Mathijssen

Plusminus 1937 werd in een Budel's blaadje "de Huisvriend" het leven van Dr. Mathijssen weer eens opgehaald. Naar aanleiding daarvan rijpte bij burgemeester Van Hout van Budel het plan zijn grote dorpsgenoot te eren. In september 1941 zou daartoe het Mathijssen monument onthuld worden.

Door oorlogsomstandigheden is dat echter toen niet doorgegaan en de onthulling vond pas na de oorlog in 1946 plaats. Sommige voorbereidingen waren echter reeds in volle gang en konden niet meer teruggedraaid worden.

Zo was de herdenking ingezet met de verschijning op 1 juni 1941 van een Dr. Mathijsen postzegel van 1 1/2 cent in de serie zomerpostzegels. Hiervan heb ik er enige in mijn bezit. Het is een postzegel met daarop de afbeelding van Dr. Mathijsen, gekleed in zijn militaire tenue. Rechts bovenaan de slang rond een houtje, het doktorssymbool. Onderaan de postzegel staat:

1 1/2 NEDERLAND met daaronder klein: Dr. A. Mathijsen 1805-1878 geneeskundige zomerzegel bijslag 1 1/2 cent t/m 31-12-1946. Het ontwerp en de staalgravure voor deze postzegel is van Kuno Brinks en de letters en cijfers van J. van Krimpen.

Het watermerk bestaat uit ringen en de kamtanding is 12,5 : 12.

De plaatdruk werd gemaakt bij Joh. Enschede en Zonen.

Postzegel met het portret van Dr. A. Mathijsen (1941).

E. Zijn portret in The Hall of Fame

In Chicago bevindt zich "The Hall of Fame" van de internationale vereniging van chirurgen, waar portretten hangen van alle grote mannen, die hebben bijgedragen tot de ontwikkeling van de heelkunde.

Dat dokter Antoon Mathijsens uitvinding van het gipsverband ontzettend belangrijk is geweest voor de geneeskunde blijkt wel, omdat ook zijn portret hier een plaats heeft gekregen tussen alle grote namen. Tevens bevindt zich hier ook de titelgravure van een van zijn werken en een afbeelding van het monument in Budel.

Dokter Antonius Mathijssen.

F. Militair Hospitaal Dr. A. Mathijssen

In Utrecht aan de J. Haydenlaan bevindt zich het Centraal Militair Hospitaal. Vroeger heette dit "Oog in Al". per 24 maart 1964 werd bij beschikking van de minister van Defensie aan dit hospitaal de naam toegekend van:

MILITAIR HOSPITAAL DR. A. MATHIJSEN

Hiermee werd de nagedachtenis geëerd van een officier van gezondheid, die door zijn toepassing van gips bij het aanleggen van immobiliserende verbanden bij de behandeling van beenbreuken, grote bekendheid heeft verworven.

Ter gelegenheid hiervan wijdde het tijdschrift "De Geschiedenis van de Militaire Geneeskundige Dienst" een aflevering aan Dr. A. Mathijssen en aan het hospitaal.

De gemeente Budel bleek waardering te hebben voor het kiezen van de naam "Dr. A. Mathijssen", want zij schonken aan het hospitaal een plaquette met de afbeelding van de gipsverbandmeester. Deze plaquette werd aangebracht op de muur van de portiersloge bij de hoofdingang.

Nadat ik bovenstaande had opgeschreven kwam ik er echter achter dat het Militair Hospitaal Dr. A. Mathijssen niet meer bestaat.

Door bezuinigen en reorganisaties van de militaire ziekenzorg is per 1 september van dit jaar het Hospitaal gesloten en is er een nieuw Centraal Militair Hospitaal gebouwd, naast het Academisch Ziekenhuis Utrecht aan de Uithof.

Wat er met het gebouw en de plaquette gaat gebeuren is tot op heden niet duidelijk.

Besluit

U ziet beste heemvrienden dat niet alleen het Mathijssenmonument in Budel nog herinnert aan onze beroemde dorpsgenoot, maar nog vele andere "monumenten" buiten ons heemgebied. Het kan dan ook niet anders dan

dat Dr. A. Mathijssen een weldoener is geweest voor de mensheid.
tot slot een uitspraak van professor Polano, die bij zijn inaugurele rede te Leiden op 8 oktober 1869 verklaarde:

“Wie de naam, Mathijssen noemt, heeft die van een der weldoeners van het menselijk geslacht op de lippen. Na de chloroform ken ik geen middel, dat zoveel smarten gelenigd, zoveel krachtige burgers voor de staat gespaard heeft als het gipsverband.”

Als U nog aanvullingen of opmerkingen hebt betreffende Dr. A. Mathijssen of andere heemkundige zaken, neem dat contact op met onderstaande, telefoon 04958 - 94806.

Bronnen:

1. S.H. Winkelmolen, Budel en Cranendonk, voorheen en thans.
2. H. Jaspers, “privé-archief” Dr. A. Mathijssen.
3. Diverse mondelinge informatie.

H. Jaspers

“SOERENDONCK WOLDE OP HAER SELVE ZIJN”: POGINGEN TOT OPRICHTING VAN EEN AFZONDERLIJKE PAROCHIE SOERENDONK. 1692-1819 (II)

2. Pogingen tot afscheiding in 1715, 1741 en 1745

Uit de titel van deze paragraaf moge al blijken dat de Soerendonkenaren het niet bij die ene poging van 1692 en volgende jaren lieten, om tot een eigen parochie, los van Maarheeze, te komen. De al eerder aangehaalde Boeren noemt het daar 1789 als dat, waarin Soerendonk vanwege de gunstige tijdsomstandigheden een tweede poging deed om kerkelijke onafhankelijkheid van de oude moederparochie te verwerven. (1) Niet alleen lijkt er een nog meer directe aanleiding dan die omstandigheden aanwezig, ook gingen er nog andere, weliswaar kleinere pogingen aan vooraf. Soerendonk probeerde ook in de tussenliggende eeuw regelmatig haar gelijk te halen en wel in die jaren dat er een pastoorwisseling in de parochie plaats had. Pastoor Godefridus Peten, sinds 1680 eerste pastoor na de Vrede van Munster, overleed in 1715. Het zal dan ook geen toeval zijn dat de inwoners van Soerendonk juist in dat jaar opnieuw een verzoekschrift aan de apostolisch vicaris van 's-Hertogenbosch richtten. Deze oordeelde “dat het seer te wenschen waare dat den heere pastoir van Maarheese hadde eenen onderpastoir” voor de dienst in Soerendonk. Hij stelde de landdeken en de pastoors van Heeze en Leende aan om de inwoners van Maarheeze en Soerendonk tot elkaar te brengen en te onderzoeken welke middelen er waren om de onderpastoor te onderhouden. De nieuwe pastoor van Maarheeze, Franciscus van Meijel (1715-1741) had aanvankelijk ingestemd met de komst van een onderpastoor. Maar in een schrijven aan apostolisch vicaris Govarts meldden de Soerendonkenaren dat zij “niet en bespueren eenigen schijn van genegentheijt van den voornoemden heere pastoir van Maarheese” en hardnekkige tegenstand van de Maarheezenaren ondervonden. Hierop gelastte vicaris Govarts op 9 januari 1717 “aen den Eerw: heere van Meijl als pastoir van Maarheese van bij provisie aen te neemen eenen weerelijcken prieste(e)r voor sijn cappellaen in sijne coste voor acht maenden voor eene somme van 54. guldens te betaelen door de Ingesetenen van Soerendoncq, op dat den selven priester geduurende den selven tijt sal voor, ende in de selve gemeente van Soerendoncq alle sondaghen, ende heijlighe daghen (doen den) goddelijcken dienst, het woort godts vercon(dig)en t'sijde door predicken ofte Catechiseeren (b)ij aldien dit alles soo woorde gedooght door d(e) Hoogm: H:H: Staeten ende hunne officieren. (2) De vicaris stelde zijn beslissing duidelijk afhankelijk van de instemming van de (protestantse) centrale overheid. Nog in diezelfde maand januari 1717 verklaarden enige (gegoede?) inwoners van Soerendonk dat zij ingeval dat de pastoor of kapelaan “eenige steurnisse of calangies”

zouden overkomen, zij zich garant voor hen stelden en hen schadeloos zouden houden en dat zij te allen tijde de vier en vijftig gulden "des versoght sijnde" zouden betalen. (3) Vanaf 1717 had de parochie Maarheeze-Soerendonk-Sterksel onafgebroken een kapelaan, die de dienst in de schuurkerk te Soerendonk verzorgde.

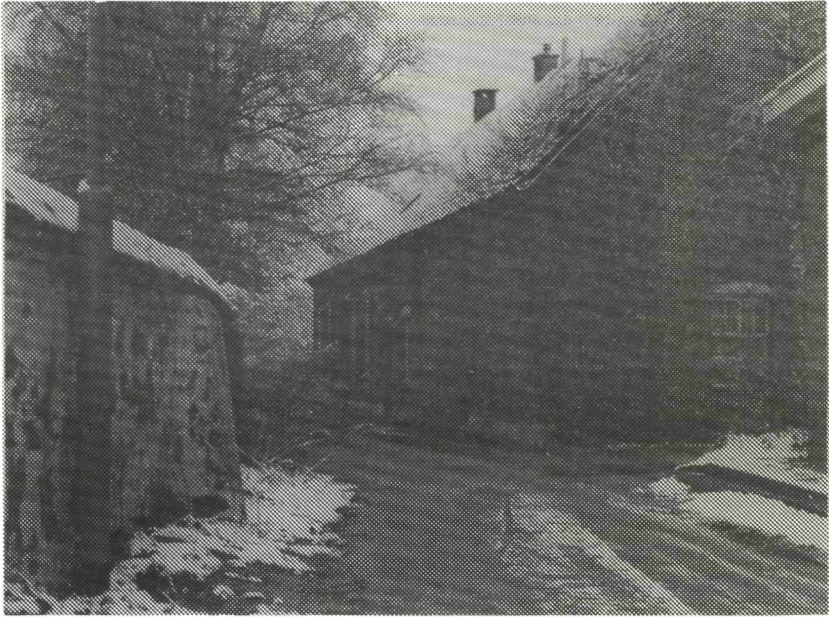
Gezicht op de huidige kerk te Soerendonk. Ongeveer op deze plaats stond vroeger de schuurkerk van deze plaats.

Als eerste in deze functie fungeerde de Maarheezenaar Wilhelmus Fro(e)ijen, die in 1722 kapelaan en een jaar later pastoor te Leende werd. (4) Dat een eventuele verstoring van de godsdienst (door de gereformeerde overheid) niet ondenkbeeldig was, bleek in het jaar 1734. Toen werd de Soerendonkse schuurkerk op 31 oktober voor de katholieke godsdienstuitoefening gesloten. De pastoor en kapelaan werden vervolgens op 16 november "gecalangiert", bestraft met een vrij hoge boete. Waarschijnlijk geschiedde dit alles om de schuurkerk zonder goedkeuring van de overheid was gebouwd: "marheeze conde niet gebeeteren dat sij Soerendonk haere kerkenhuijs niet hadden opgegeven". Maarheeze was gedwongen ruim 152 gulden te betalen "anders worde de prochijskerck oock gesloten tot Marheese" en ook de pastoor droeg met 113 gulden ruim bij. Soerendonk droeg slechts 130 gulden en dat terwijl in 1717 was bepaald dat in dergelijke gevallen Soerendonk garant zou staan voor alle kosten. Terecht klaagde men dan ook van Maarheezers zijde "en nu Laeten sij den pastoor, en Marheese sorgen". De inwoners van Soerendonk richtten een verzoekschrift aan de

Raad van State om opening van hun kerkhuis te verzoeken. Een gulle gift van het echtpaar Jan Stoffels en Joanna van Achel werd ook hiertoe aangewend. Beiden golden als weldoeners van de Soerendonkse schuurkerk. Aardig detail is, dat de man afkomstig was uit Soerendonk en de vrouw te Maarheeze geboren was; niet in alle opzichten was het dus 'water en vuur' tussen de inwoners van beide dorpen. Op 31 maart 1735 stond de Raad van State aan de kapelaan van Maarheeze toe weer dienst te doen in Soerendonk en tegelijkertijd om het kerkhuis van Soerendonk met dat van Maarheeze te combineren. (5) In welke vorm deze laatste beslissing van de centrale overheid in beide dorpen gestalte kreeg is onbekend, maar de inwoners van Soerendonk konden zich hier in ieder geval niet bij neerleggen.

In januari 1741 probeerden zij namelijk andermaal om afzonderlijk van die van Maarheeze een pastoor en nu ook een schuurkerk te hebben, hetgeen door de Raad van State werd afgewezen. Ook ditmaal kwam het Soerendonkse verzoek niet uit de lucht vallen. De pastoorsplaats van Maarheeze was namelijk opnieuw vacant. In dezelfde maand werd Joannes Franciscus van Ham, die vanaf 1733 als kapelaan in de parochie had gewerkt, tot pastoor van Maarheeze benoemd. (6)

De in het bovenstaande al meer aangehaalde memorie, opgesteld door Francis van der Parren, president-schepen van Maarheeze, Soerendonk en Gastel op 24 maart 1745, duidt opnieuw zo'n moment aan van enerzijds een afscheidingspoging van Soerendonk en tegelijkertijd een pastoorswisseling in de hoofdplaats Maarheeze. Van der Parren gaf duidelijk aan wat Soerendonk van plan was: "Soerendonck wolde op haer selve zijn en eene pastoor voor haer Soerendonck houden" en: "Nu willen die te Soerendonck, met haer verkeerde voor stellen, bijna al soo veel sijn als Marheese die de prochij keerck is, en In alles merder betald".

Gezicht op kerkhofmuur te Maarheeze. Vanaf 1991 zal de muur worden gerestaureerd.

Zo onderhield enkel Maarheeze volgens hem de kerkhofmuur ("anders zouden de doet kiesten met de Lighhammen, van Zoerend(onk) den wegh op rollen"), het klokkenhuis, de toren, de schuurkerk, de misgewaden en attributen, terwijl ook Soerendonk van dit alles gebruik maakte. Bovendien zou Soerendonk in de betaling van pastoor en drossaard (recognitiegeld) onevenredig weinig bijdragen. Ook de afstand tot de parochiekerk hoefde volgens Van der Parren allerminst een reden voor afscheiding te zijn, daar Soerendonk in tegenstelling tot Sterksel (1 uur) en Hugten (3 kwartier) op slechts een klein half uurtje afstand lag.

Ontfangen by my ondergetekende Rentmeester der Geestelyke
 goederen van den Quartiere van Peelland Meyere van
 's Hertogen-bosch als daer toe by Resolutie van haer Edele
 Mogende de Heeren Raaden van Staate dezer Vereenigde
 Nederlanden in dato den 25. July 1730, geauthoriseert uyt
 handen van *Heer Godwinus van Linden*
 Roomse Priester tot *tot Maarheede en Soerendonk*
 de somme van *vyf en veertig* guldens waar op de
 Roomse Kerk *aldaar* — ingevolge de Resolutie
 van haer Hoog Mogende de Heeren Staaten Generael dezer Ver-
 eenigde Nederlanden wefende van den 19. July 1730. is getaux-
 ceert synde hier mede betaelt 't Jaer vervallen Ultimo Decembèr
 1700 *Seven en tagtig* Act: 's Bosch desen 3 *janj 1700*

Summa f 45-: —

J. K. M. P. M. A. S.

Kwitantie van betaald recognitiegeld, 1788 (APM, inv. nr. 62)

De memorie van Van der Parren is op sommige plaatsen een directe aanklacht tegen het gedrag van Soerendonk, dat zonder medeweten van Maarheeze een kapelaan zou hebben verkregen, de Bossche vicaris passeerde door verzoekschriften aan de Raad van Staat te richten en bovendien was Soerendonk "al over de 125 Jaren in qu(e)stij geweest, teegens marheese, overt onderhoudt, van de kustereij, en kloeken", Aan de voorzijde van zijn memorie schreef Van der Parren de veelzeggende woorden: "het is bij het van ovts GebLeeven met groote coosten en moeijten". Op 3 mei 1745 gaf de Raad van State Adrianus Deelen zijn admmissie als pastoor van Maarheeze. Ook werd dat jaar een nieuwe kapelaan benoemd, A. Coolen. Over de bijdragen van Soerendonk aan deze laatste, aan hemzelf en ingeval van "alle Calangie en storingen" aan de schuurkerk te Soerendonk sloot pastoor Deelen op 13 juni 1745 een contract met de schepenen en kerkmeesters van Soerendonk. De ambtstermijn van de nieuwe Maarheezer pastoor was slechts van korte duur: Nog datzelfde jaar werd hij reeds opgevolgd door Sebastianus Weerts, waarna het genoemde contract in uitgebreide vorm werd vernieuwd. (7) Het overlijden van pastoor Weerts in 1759 viel in een periode dat Rome en Den Haag elkaar de benoeming van de aposto-

liche vicarissen van 's-Hertogenbosch betwistten. In deze periode werden in het Bossche ambtsgebied vacante plaatsen tijdelijk waargenomen tot de uiteindelijk benoemde vicaris Andreas Aerts in 1763 definitief personen benoemde. Na de dood van pastoor Weerts trad kapelaan Gosuïnus van Linden als zijn opvolger op, tot hij in 1763 officieel pastoor van Maarheeze-Soerendonk-Sterksel werd. (8) Het is onbekend of Soerendonk dat jaar haar oude streven weer oppakte. Wel deed die plaats dat in 1789. Volgens Boeren zoals gezegd vanwege de woelige omstandigheden van de patriotentijd, waarin de katholieken eisen aan de regering durfden te stellen. De stukken uit het Maarheezer parochie-archief doen echter vermoeden dat er nog een andere, inmiddels meer voor de hand liggende reden de oorzaak voor een nieuwe afscheidingspoging door Soerendonk was. . . . .

Noten:

1. P.C. Boeren. "Een tweede vergeefsche poging tot afscheiding van Maarheeze, in 1789", in: St. Jansklokken voor het dekenaat Geldrop, 35 (28 augustus 1937).
2. APM, inv. nr. 37 (ongedateerde kopie verzoekschrift en antwoord vicaris 9 januari 1717).
3. APM, inv. nr. 39 (overeenkomst pastoor Maarheeze en ingezetenen Soerendonk, 29 januari 1717).
4. APM, inv. nr. 47 (memorie president-schepen F. van der Parren aan vicaris, 24 maart 1745). Zie over Froijen ook: Schutjes, Geschiedenis bisdom 's-Hertogenbosch, V p. 5; H. Bots, I. Matthey en M. Meyer (ed.), Noordbrabantse studenten 1550-1750 (Tilburg 1979), p. 299 nr. 1524 en Sjeff van der Zanden e.a. (red.), Dyt Gheyr aen der kyrcken van Leendt, Geschiedenis van Leende (Leende 1974), pp. 60-61.
5. APM, inv. nr. 45 (ongedateerde verklaring regenten en borgemeesters Soerendonk, ca. 1734), 47; F. van Hoeck, "Besluiten van de Raad van State betrekking hebbende op Kerkelijke zaken in de Meierij van 's-Hertogenbosch (1648-1794)", in: Bossche Bijdragen, XXXI (1951-1953), pp. 91.
6. Van Hoeck, Besluiten Raad van State, pp. 83, 91.
7. APM, inv. nrs. 47, 48 (contract 13 juni 1745), 49 (idem, 15 februari 1746) en 50 (klad van 49); Van Hoeck. Besluiten Raad van State, p. 83.
8. J. Peijnenburg, Zij maakten Brabant katholiek. De geschiedenis van het bisdom 's-Hertogenbosch. Deel 2: van Vicariaat tot Vaticanum II ('s-Hertogenbosch 1988), pp. 11-18; P. Polman, Romeinse bescheiden voor de geschiedenis der Rooms-Katholieke Kerk in Nederland 1727-1853, deel II: 1754-1795 (RGP, grote serie nr. 110) ('s-Gravenhage 1963), pp. 138-139 noot 4, 146 noot 2; Van Hoeck, Besluiten Raad van State, p. 83.

(wordt vervolgd)

J.G.M. Biemans

DE "IJZEREN RIJN" EN HET STATION TE BUDEL-SCHOOT (I)

Inleiding

In de tweede helft van de vorige eeuw werd tussen Antwerpen en het Ruhrgebied, dwars door de Belgische Kempen, een spoorlijn via Lier, Herentals, Mol, Neerpelt, Budel, Weert, Roermond en Mönchen-Gladbach aangelegd om de Antwerpse haven met haar achterland in Duitsland te verbinden. Spoedig werd deze verbinding in de volksmond "IJzeren Rijn" genoemd, daar een binnenschip een moeilijker weg had dan een trein om vanuit Antwerpen de Rijn te bereiken. Tot de vorige Wereldoorlog reden er rechtstreekse treinen tussen Antwerpen en Düsseldorf via de "IJzeren Rijn". De verbinding, aangelegd tussen 1869 en 1879 werd hoofdzakelijk ontworpen als goederenlijn. In 1953 kwam er zelfs helemaal een einde aan het personenvervoer op het gedeelte tussen Mol en Weert.

Anno 1991 is er enkel reizigersverkeer op het Belgische gedeelte van de lijn, terwijl goederenverkeer sinds juni j.l. zeer schaars is geworden. In 1978 werd het reizigersverkeer tussen Mol en Neerpelt hersteld.

Recente ontwikkelingen in (o.a. Oost-Europa) hebben er toe geleid dat diverse drukingsgroepen ijveren voor het uitbouwen van de "IJzeren Rijn" als hoofdlijn in het goederenverkeer en het herstel van de reizigersdienst over de gehele lengte van de "IJzeren Rijn".

De "Teutenexpress" op Schoot

Een tweetal gebeurtenissen van de laatste tijd zijn voor mij de aanleiding om U het een en ander, in gedeelten weliswaar, te vertellen over deze spoorverbinding, met daarbij uiteraard de nadruk op het stuk door de gemeente Budel en het station Budel-Schoot en de andere gebouwen. Daarbij ligt het in mijn bedoeling om niet alleen over technische zaken te schrijven, doch ook over alles wat met het spoor en het station te maken heeft.

Verder moet U ook geen chronologisch verhaal verwachten, er zal nog al eens gesprongen worden in de tijd.

Sommige stukjes zijn reeds in een van de vorige Aa-kronieken aan de orde geweest, zoals over het Brouwershuis bij het station (1).

Het onderwerp is veel te uitgebreid om het in één Aa-kroniek te behandelen en daarom zal het in gedeelten worden gedaan. Later kan, bij een of andere gelegenheid, alles misschien eens gebundeld worden.

Maar laat me eerst eens vertellen welke de twee recente gebeurtenissen waren, die mij hebben doen besluiten over dit onderwerp te schrijven. Heemkunde is namelijk niet alleen iets wat met het verleden te maken heeft, doch evenzeer heeft het te maken met wat er heden ten dage in onze omgeving plaatsvindt.

Recente festiviteiten

a. Tentoonstelling "125 jaar IJzeren weg in Noord-Limburg"

Zaterdag 14 en zondag 15 september was er in Neerpelt, in het voormalige "Hotel Neuf" een prachtige tentoonstelling te bezichtigen met als onderwerp: "125 jaar IJzeren Weg in Noord-Limburg". Hierbij waren o.a. ook enkele foto's te zien van het station Budel-Schoot en omgeving. Als u de tentoonstelling niet gezien hebt, hebt U echt wat gemist.

Naast de tentoonstelling hadden er nog allerlei nevenactiviteiten plaats, zoals open deur-dagen station en seinhuis, pendelritten spoor etc., allemaal samenvallend met de open monumentendag in België op 15 september j.l.

Bij deze tentoonstelling werd ook de geschiedkundige brochure "125 jaar spoorwegen in Noord-Limburg" te koop aangeboden.

"125 jaar IJzeren Weg in Noord-Limburg"
Station Neerpelt

Zaterdag 14 september

10u00 : Open-deur Station en Seinhuis
15u00 : Tentoonstelling

Zondag 15 september

10u00 : Open-deur Station en Seinhuis
Materiaalshow N.M.B.S.
Pendelritten met de motorwagen 4509
"Teutenexpress" - Stopplaatsen : Neerpelt,
St.-Huibrecht-Lille en Hamont
Tentoonstelling + gezellig terrassen
13u00 : Tuinanimatie voor groot en klein in de tuin
voormalig Hotel Neuf met gezellig terrassen,
kinderstrijk, paardentram, muzikale clown,
volksdans, zang, ...

* Mogelijkheid tot aankoop van de geschiedkundige brochure "125 jaar IJzeren Weg in Noord-Limburg"

Organisatie : Heemkundige Kringen Noord-Limburg, N.M.B.S., Modelbouwclub
Noord-Limburg, Gemeentelijke Dienst Toerisme Neerpelt

NIET OP DE OPENBARE WEG WERPEN !

b. De "Teutenexpres" Weert - Neerpelt

Zaterdag 5 en zondag 6 oktober j.l. waren er in België de TTB-dagen (Trein-Tram-Bus), promotiedagen voor het openbaar vervoer. Tijdens deze dagen kon men met de trein rechtstreeks van Oost naar West en van Zuid naar Noord door gans België, waarbij een aantal speciale treinen waren ingelegd.

Een van die speciale treinen was de "Teutenexpres", die liep van Neerpelt

W.O.V.K (VERGROEPT OPENBAAR VERVOER KEMPEN)

Nr.:

5-10-1951

NEERPELT HAMONT BUDEL WEERT

EEN MOOIE DAG IN DE KEMPEN MET

TEUTENEXPRESS 2

PROMOTTIETREIN VOOR HET OPENBAAR VERVOER

GEREALISEERD MET DE FINANCIËLE STEUN VAN DE STEDEN EN GEMEENTEN: WEERT - BUDEL - HAMONT/ACHEL - NEERPELT - OVERPELT - LONNEL -
MOL EN GEEL. VO/SENATOR JEF VAN BREE - SP/PREDERATIE TURNHOUT - LGALEY - ACV/ACV TURNHOUT.

PRIJS: 100Ft / 5Ft (kinderen -12 jaar gratis)

PERSONLIJKE BIJZET NAAM V/O TITULARIS:

1270

05-10-51

292

270

05-10-51

292

292

292

292

292

292

292

292

292

292

292

292

292

292

292

292

292

292

292

292

292

292

292

292

292

292

292

292

292

292

292

292

292

292

292

292

292

292

292

292

292

292

292

292

292

292

292

292

292

292

292

292

292

292

292

de moeite waard was.

UUREGELING TEUTENEXPRESS

copie 1

Weert	06.50	08.00	08.50	10.00	10.50	12.00	12.50
Budel	07.05	07.45	09.05	09.45	11.05	11.45	13.05
Haarlem	07.10	07.40	09.10	09.40	11.10	11.40	13.10
Meerpelt	07.20	07.30	09.20	09.30	11.20	11.30	13.20

Weert	14.00	14.50	16.00	16.50	18.00	18.50	20.00
Budel	13.45	15.05	15.45	17.05	17.45	19.05	19.45
Haarlem	13.40	15.10	15.40	17.10	17.40	19.10	19.40
Meerpelt	13.30	15.20	15.30	17.20	17.30	19.20	19.30

Weert	20.50	22.00	22.50
Budel	21.05	21.45	23.05
Haarlem	21.10	21.40	23.10
Meerpelt	21.20	21.30	23.20

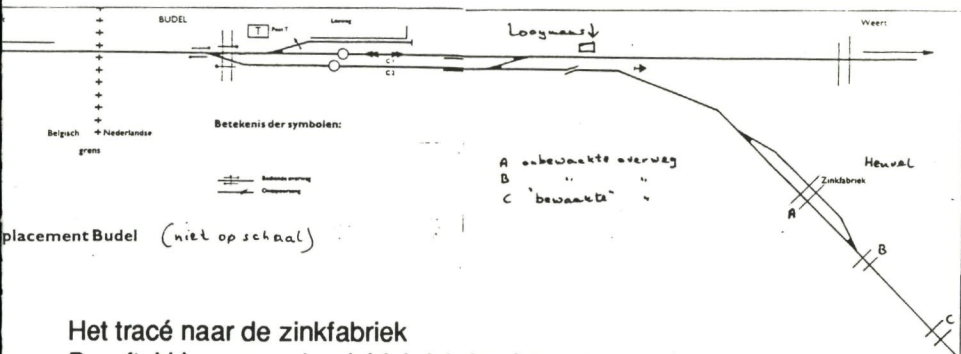
A. Het normaalspoor naar de zinkfabriek en de "oude" weegbrug

In dit kleine eerst stukje wil ik u iets vertellen over het (normaal) spoor van het station op Schoot naar de zinkfabriek en de afgebroken weegbrug, bij de toegang tot de fabriek.

1. Het normaalspoor naar de zinkfabriek

De eerste spoorverbinding van het station naar de zinkfabriek was een zogenaamd smalspoor. Het tracé van dit smalspoor, 't Routje genaamd, liep anders dan het huidige spoor. Maar hierover wil ik het nu niet hebben. Dat smalspoor komt in een van de latere afleveringen wel eens aan bod.

Het tracé en de aanleg naar de zinkfabriek

Het tracé naar de zinkfabriek

De aftakking naar de zinkfabriek begint net voor de spoorwegovergang in Budel-Schoot (Stationsweg-Grootschoterweg). Net achter Looijmans (Parallelweg) buigt het naar rechts richting Zinkfabriek. Na ruim honderd meter

wordt het over een gedeelte dubbelspoor (om te kunnen rangeren). Daarna weer enkel tot op de fabrieksterreinen. U kunt het op de tekening volgen. In totaal bevinden er zich nu drie overgangen vanaf de aftakking tot aan het fabrieksterrein. Eén van de Heuvel naar 't Routje (bij de St. Paulusstraat) in Dorplein. Een tweede van de Heuvel naar Boszicht (voetbalterreinen Rood-Wit '67) in Dorplein.

Dit zijn beide onbewaakte overgangen. Een derde tenslotte, bij de voormalige weegbrug, de weg van Dorplein naar de Heikant in Budel. Bij deze overgang staan wel stoplichten.

Dit normaalspoor, dat nu naar de zinkfabriek loopt is aangelegd na de Eerste Wereldoorlog, rond 1920.

Het werd aangelegd door arbeiders van de zinkfabriek. Eerst werden sloten langs het tracé gegraven en de zand werd gebruikt voor ophoging van de spoordijk. Verder werd over deze dijk ook een smalspoor aangelegd, waarover kipkarretjes reden, die sintels (afgewerkte zinkassen) aanbrachten voor het spoor. Hier bovenop kwam nog wat grove kiezelsteen, waarin de bielzen werden gelegd die de rails droegen. Nadat het normaalspoor klaar was, werd het smalspoor weer verwijderd. Dit karwei werd uitgevoerd onder leiding van de Van Gilsen. Deze "polderwerkers" waren door de zinkfabriek speciaal voor de ontginningen en wegeaanleg rondom fabrieken aangehouden.

Voortbeweging en personeel

In het allereerste begin had de Zinkfabriek nog geen locomotieven (locs) voor het normaalspoor. De locs van de NS zetten de wagons dan neer bij het stuk dubbelspoor op de Heuvel. Hier werden ze dan opgehaald door paarden, die liepen over de paden langs het spoor. Voerlui die met deze paarden voeren waren o.a. Willeke Duisters, Door Zentjens, Bert Zentjens, Hein Stam en Bert van Gils. Het waren paarden van boeren of van de boerderij van de zinkfabriek. Het was voor de paarden zwaar werk om deze wagons in beweging te krijgen. Per keer werden maximaal drie wagons opgehaald. Als ze eenmaal in beweging waren ging het wel. Maar om ze in beweging te krijgen, moesten ze geholpen worden door arbeiders, die dan de wielen van de wagons vooruit krikten om ze in beweging te zetten. Ook in de oorlog, toen er gebrek was aan brandstof voor de locs (petroleum) moesten de paarden nog ingeschakeld worden.

De eerste locs van de Zink, werden nog gestookt met petroleum, van daar dat ze hier "petroltuffers" werden genoemd. Later werden ze gestookt met kolen, zodat er naast de machinist ook een stoker nodig was op de loc.

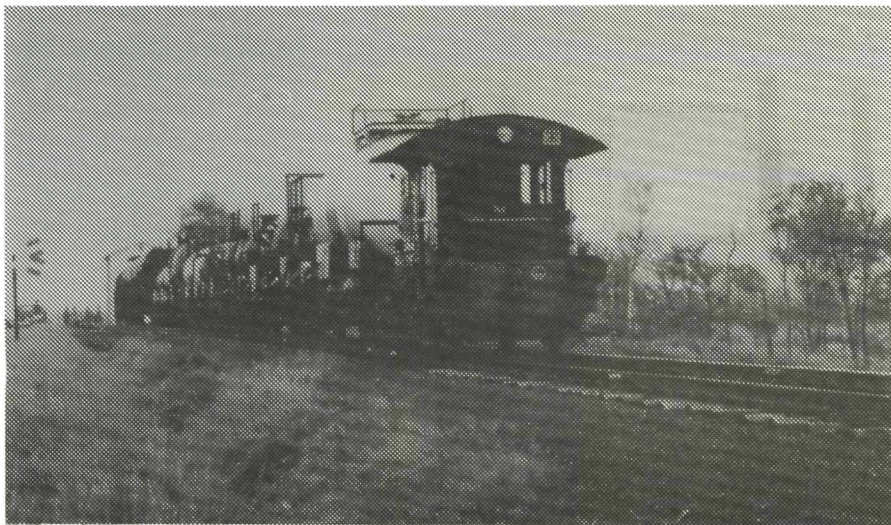
Over de locomotieven van Zinkfabriek kom ik in een later stadium nog weleens terug.

In al die jaren zijn er vele machinisten en stokers geweest, die de wagons

naar hun bestemming op de fabriek moesten brengen. Een aantal van hen heeft ook nog dienst gedaan op de locs van het smalspoor. Ik laat hier een aantal namen volgen met een zekere kans er een aantal te vergeten: Thieu Moors, Jan Moors, Lei Lemmens, Sjaar Lemmens, Sjef van Deurzen, Jan van Gils, Pierre Biesmans, Sjang Hompes, Louis Peeters, Sjaar Giebels en als laatsten in de tijd van de oude fabriek (voor 1972) vader en zoon Pierre en Jean Panhuyzen.

Wat moesten de machinisten vroeger zoal doen?

's Morgens moest eerst de locomotief gesmeerd worden. Tegen acht uur vertrok men dan met de loc richting station, waar zo'n 30 tot 45 wagons moesten worden opgehaald. Dit waren voornamelijk wagons met kolen en enkele lege wagons met zwavelzuurtanks. Na het wegen op de brug ging het dan met de hele lading naar de andere kant van de fabriek, waar gerangeerd moest worden.

*Het wegbrengen van volle zuurtanks en lege kolenwagons
naar het station Schoot*

Per dag kwamen er zo twee treinen, één 's morgens vroeg en de andere later, zo rond elf uur.

De kolen nootjes 4 waren bestemd voor Hal 2 en de nootjes 5 en de troel (kleine stukjes met gruis, die ontzettend konden "mouwen" (stoffen)) voor Hal 3. Na het rangeren ging het dan met de kolen omhoog naar de zinkovens. Vroeger werden de wagons nog met de grote kolenschop gelost.

Met zo'n 20 man tegelijk, was een wagon in plusminus 20 minuten gelost. Later kwamen er zelflossende wagons, die van onderuit open getrokken konden worden.

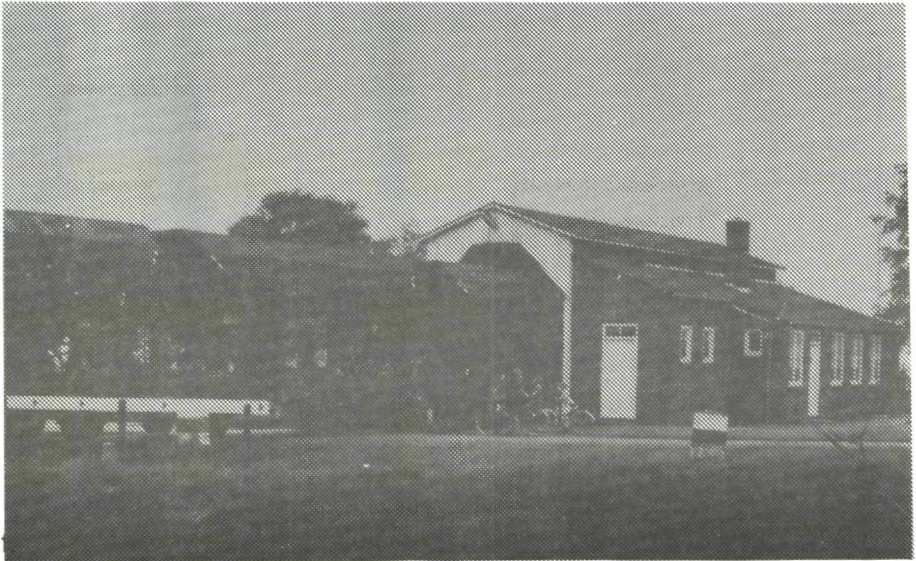
Verder werd er ook zwavelvuur, vroeger van de Super ("Stille Dood") en later van de Contact vervoerd en af en toe zink.

Het erts kwam meestal per schip aan. Alleen 's woensdags kwam er een trein met 7-15 wagons met speciaal erts uit Meggen in Duitsland.

2. De weegbrug met het huisje

Natuurlijk moesten de volle en lege wagons steeds gewogen worden om het juiste gewicht te kunnen vaststellen. Hiervoor was een weegbrug nodig waarop wagons konden staan.

De eerste weeg brug was gelegen bij Hal 3. in het begin van de 50er jaren was deze echter aan vervanging toe en men besloot toen om een nieuwe te bouwen. Ze werd gebouwd op de plaats waar het weggetje van Klein-Schoot (Heuvel), dat langs het spoor loopt, uitkomt op de weg van de Zink-fabriek naar de Heikant in Budel. De nieuwe weegbrug kwam hier dus in het begin van de vijftiger jaren. Ze werd overkapt en men bouwde er aan een kant enkele vertrekken aan, waarin ook de weeginstallatie was ondergebracht. Het spoor ging natuurlijk onder de overkapping door, maar er werd ook een spoor er omheen gelegd voor locomotieven of wagons die niet gewogen behoeften te worden.

De weegbrug met het huisje

Vanaf de weg waren er drie vertrekken in het gebouwtje. Het eerste diende als opslagruimte, het tweede was de "zitkamer", waarin zich, verborgen achter een gordijn, de weeginstallatie bevond en het derde vertrek was de slaapkamer.

Water en elektriciteit werd aangelegd vanaf de fabriek.

De eerste bewoners waren Leike Peeters met zijn vrouw en zoon. Leike was schilder op de fabriek, zodat het wegen meestal werd uitgevoerd door zijn vrouw. Hun zoon zette 's nachts vaak zijn auto onder de overkapping, omdat er dan toch geen trein kwam. Toen Leike Peeters stierf en enkele jaren later zijn vrouw vertrok de zoon naar Weert. Dat was in 1971, toen hier het echtpaar Roth-Blokx kwam wonen en wegen.

Ondertussen was men begonnen met de bouw van de nieuwe Zinkfabriek, waarbij ook een nieuwe weegbrug was voorzien. Deze kwam aan de achterkant van de nieuwe fabriek. De "oude" weegbrug werd zodoende overbodig. De familie Roth verhuisde naar Boszicht en in 1973 werd de weegbrug met huisje en alles wat erbij hoorde afgebroken.

De weegbrug afgebroken

Het werd gesloopt door sloperij Van de Boogaard uit de Heikant in Budel. De weegbrug werd in zijn geheel door hem verkocht aan het slopersbedrijf Van Uffelen uit Amersfoort.

Een zoon van deze Van Uffelen begon een slopersbedrijf in Lelystad en bouwde daar de weegbrug van de Zinkfabriek in het spoor, dat liep van zijn schrootbedrijf naar de werf.

Rechts het spoor naar de zinkfabriek

Oproep

Dit is pas een eerste begin om alles wat er bekend is over het spoor, het station van Budel-Schoot en alles wat daarbij hoort op papier te zetten. Het gaat daarbij niet enkel om technische zaken, doch ook om verhalen, anedcotes etc. Alleen schrijven wat er op papier bekend is, maakt een verhaal vaak saai. Veel is enkel bekend bij de mensen, die rondom dit spoor gewerkt of gewoond hebben. Alleen kan ik het niet. Ik heb Uw hulp hierbij nodig. Alles wat U weet of hebt (foto's, dokumenten etc.) komt van pas. Schroomt U niet en laat wat van u horen. Alles kan er toe bijdragen dat, wat eens het economische hart- en middelpunt van Schoot was, wordt vastgelegd voor ons nageslacht, telefoon 04958 - 94806)

(wordt vervolgd)

H. Jaspers,
(met dank aan de vele informanten)

